

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Інститут Електроенергетики

Електротехнічний факультет

Кафедра перекладу

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

кваліфікаційної роботи ступеню магістр

студента

Пономарьової Анастасії Юрївни

академічної групи

035м-18-1

спеціальності

035 Філологія

спеціалізації

за освітньо-професійною програмою вищої освіти «Германські мови та літератури
(переклад включно)», перша - англійська

на тему: Лінгвокультурологічні особливості роману «Джейн Ейр»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинго вою	інституційн ою	
кваліфікаційної роботи				
розділів:				
1.	Алексеев А. Я.			
2.	Алексеев А. Я.			
Рецензент	Кабаченко І. Л.			
Нормоконтролер	Бойко Я. В.			

Дніпро
2019

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувач кафедри
перекладу

(підпис)

(прізвище, ініціали)

« _____ » _____ 2019 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеня магістр

студенту **Пономарьовій Анастасії Юрївні** академічної групи **035м-18-1**
(прізвище та ініціали) (шифр)

спеціальності **035 Філологія**

спеціалізації

за освітньо-професійною програмою вищої освіти «Германські мови та літератури
(переклад включно), перша - англійська

на тему: **Лінгвокультурологічні особливості роману Ш. Бронте «Джейн Ейр»**

затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» від 7.11.2019 №2075-л

Розділ	Зміст	Термін виконання
Розділ 1	Мова, культура й особистість як основа антропологічної парадигми сучасної лінгвістики	1.10.19
Розділ 2	Лінгвокультурологічні особливості перекладу роману Ш.Бронте «Джейн Ейр» з англійської мови українською	5.12.19

Завдання видано _____

(підпис керівника)

Алексєєв А. Я.

(прізвище, ініціали)

Дата видачі 01.10.2019

Дата подання до екзаменаційної комісії 19.12.2019

Прийнято до виконання _____

(підпис студента)

Пономарьова А. Ю.

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МОВА, КУЛЬТУРА Й ОСОБИСТІТЬ ЯК ОСНОВА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	8
1.1. Взаємозв'язок мови та культури	8
1.2. Лінгвокультурологія як наука	14
1.3. Ключові поняття лінгвокультурології	19
1.3.1. Концепт як одиниця лінгвокультурології	20
1.3.2. Картина світу	24
1.3.3. Мовна особистість	27
1.3.4. Фразеологічні одиниці як відображення менталітету та культури народу	30
1.3.5. Культурно-маркована лексика	33
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНА Ш.БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР» З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ	39
2.1. Авторський стиль Шарлотти Бронте та своєрідність роману «Джейн Ейр»	40
2.2. Особливості перекладу побутових культурно-маркованих одиниць.....	43
2.2.1. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення одягу	43
2.2.2. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення транспорту	49
2.2.3. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення житла	51
2.2.4. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення їжі	61
2.2.5. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення одиниць міри	63

2.2.6. Особливості перекладу культурно-маркованої побутової лексики на позначення звертання	65
2.3. Своєрідність та особливості перекладу культурно-маркованих поетонімів: антропоніми й топоніми	69
Висновки до розділу 2	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
Додаток А. Ідентичні засоби перекладу культурно-маркованих побутових одиниць в перекладах роману Ш. Бронте «Джейн Ейр»	92
Додаток Б. Відмінні засоби перекладу культурно-маркованих побутових одиниць в перекладах роману Ш. Бронте «Джейн Ейр»	94
Додаток В. Засоби перекладу культурно-маркованих побутових одиниць	95
Реферат	96
Summary.....	98

ВСТУП

Проблема взаємозв'язку мови й культури вивчається давно і є однією з центральних питань мовознавства. Перші спроби вирішити цю проблему знаходять своє відбиття у працях В.Гумбольдта.

Мова – це засіб спілкування, засіб вираження думок. Культура – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

Мова не існує поза культурою, вона є її складовою частиною. Мова і культура тісно взаємопов'язані і не можуть існувати одне без одного.

На основі ідеї про мову як знаряддя створення, розвитку та зберігання культури виникла така наука, як лінгвокультурологія. Надзвичайно вагомий внесок у розвиток лінгвокультурології зроблено вченими В. Н. Телія, Ю. С. Степановим, Н. Д. Арутюною, В. В. Воробйовим, В. А. Масловою, М. Ф. Алефіренко, О. О. Селівановою, Д. С. Лихачьовим та іншими.

Відповідно до Алейної О. О. «найбільш виразний зв'язок мови і культури виражений на лексико-семантичному рівні і представлений культурно-маркованими лексичними одиницями» [3, 51].

Лінгвокультурологічний аспект перекладу є ваговою частиною перекладу, бо комунікація між представниками різних народів неможлива без знань іншої лінгвокультури. Він знаходить своє відображення у культурно-маркованих елементах (реалії, ідіоми, фразеологізми, концепти, безеквівалентна лексика).

Переклад культурно-маркованої лексики став однією з центральних питань перекладознавства (І. Є. Авер'янова, Н. Є. Меркиш, Є. М. Верещагін). Культурно-марковані слова та вирази присутні в усіх життєвих сферах, вони виявляють спосіб, у який люди живуть у певній культурі.

Переклад художньої прози є набагато складнішим за переклад творів інших жанрів, тому що він включає не тільки двомовний переклад, але й передачу лінгвокультурологічного аспекту, перенесення одного соціуму в

інший, з цілим комплексом емоцій, асоціацій та ідей. Максимально адекватний переклад творів Шарлотти Бронте вимагає творчого пошуку відповідників тих культурно-маркованих одиниць, що обумовлюють унікальність тієї доби, в якій жила та творила письменниця.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю вивчення лінгвокультурологічного аспекту перекладу, а також потребою у пошуку оптимальних перекладацьких прийомів відтворення культурно-маркованих елементів для максимального наближення до художньої картини світу автора оригіналу.

Об'єктом дослідження є переклад культурно-маркованої лексики роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» українською мовою, виконаний Петром Соколовським (1971) та Уляною Григораш (2009).

Предметом дослідження є особливості перекладу культурно-маркованих одиниць роману «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте.

Метою роботи є аналіз перекладу англійських культурно-маркованих елементів роману «Джейн Ейр» українською мовою.

Відповідно до мети встановлюється низка **завдань**:

- розглянути визначення понять «мова» та «культура»;
- проаналізувати зв'язок мови та культури;
- визначити основні поняття лінгвокультурології;
- розглянути авторський стиль та своєрідність роману «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте;
- проаналізувати способи перекладу культурно-маркованої побутової лексики при перекладі українською мовою на прикладі роману «Джейн Ейр»;
- розглянути своєрідність та особливості перекладу антропонімів та топонімів роману;

- порівняти два переклади роману «Джейн Ейр» українською мовою – переклад П. Соколовського та переклад У. Григораш – з метою виявлення їх спільних та відмінних особливостей.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження було застосовано аналіз та синтез, описовий метод, порівняльний, компонентний та контекстологічний аналіз. Це дозволило визначити прийоми досягнення еквівалентності перекладу та шляхи відтворення при перекладі культурно-маркованих елементів оригінального тексту.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні прийомів відтворення культурно-маркованих елементів на матеріалі роману «Джейн Ейр» Ш. Бронте українською мовою.

Практичне значення роботи впливає з можливостей використання її результатів та матеріалів при підготовці лекцій, семінарів із теорії та практики перекладу, порівняльної лексикології, підготовці навчальних та методичних посібників, складанні довідкових матеріалів, написанні студентських наукових робіт та практичній перекладацькій діяльності.

Апробація: основні результати дипломної роботи було викладено в публікації: «Лінгвокультурологічні особливості перекладу роману «Джен Ейр» у матеріалах наукової конференції: «Молодь: наука та інновації 2019».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ І

МОВА, КУЛЬТУРА Й ОСОБИСТІТЬ ЯК ОСНОВА АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

1.1. Взаємозв'язок мови та культури

Проблема взаємозв'язку мови й культури вивчається давно і є однією з центральних питань мовознавства. Перші спроби вирішити цю проблему знаходять своє відбиття ще у працях В. Гумбольдта, сьогодні це питання висвітлювали М. Ф. Алефіренко, Н. Д. Арутюнова, В. В. Воробйов, В. А. Маслова, О. О. Олейнова, Ю. С. Степанов, С. Г. Тер-Мінасова, В. Н. Телія та інші.

Зрозуміло, що мова людини складається зі слів. Слова потрібні, щоб можна було спілкуватися, без них спілкування, «можливо, але воно і важке, і бідне» [76, 9].

Слова пов'язують людей, слова об'єднують людей через спілкування. Без спілкування немає суспільства, без суспільства немає людини соціальної, немає людини культурної, людини розумної. Усі слова складаються в мову.

«Мова – система фонетичних, лексичних та граматичних засобів, що є знаряддям вираження думок, почуттів, волевиявлень і служить найважливішим засобом спілкування людей» [95, 385].

Н. Д. Арутюнова називає мову «системою дискретних (членороздільних) звукових знаків, мета якої комунікація і здатність виразити всю сукупність знань і уявлень людини про світ» [9, 410].

Тлумачний словник Ожегова трактує мову як «історично сформовану систему звукових, словникових та граматичних засобів, що є знаряддям спілкування та взаємного розуміння людей у суспільстві» [98].

«Language is a vocabulary and way of using it prevalent in one or more countries» (Мова – словниковий запас і спосіб його використання, що

превалюють в одній або більше країнах) [104]. Вебстерській словник формулює: «Language is the words, their pronunciation, and the methods of combining them used and understood by the people of a particular country, area or tribe». (Мова – це слова, їх вимова й способи їх поєднання, які використовує і розуміє населення окремої країни, району чи племені) [102]. Мова є «продуктом культури, її важливою складовою та умовою існування, фактором формування культурних кодів» [55, 6].

Отже, узагальнивши усі вищезазначені визначення представників різних епох, країн і шкіл, можемо зробити висновок, що мова – це засіб спілкування, засіб вираження думок; мова відбиває культуру, створену людиною.

Поняття «культура» пройшло довгий шлях свого розвитку. Слово «культура» латинського походження, яке буквально означало обробку, догляд, поліпшення (*colo, colere* – обробіток, займатися землеробством). З XVIII століття під «культурою» починають розуміти усе, що з'явилося завдяки діяльності людини, його цілеспрямованим роздумам. З другої половини XVIII століття це слово почало вживатися в якості наукового терміна. Термін «культура» багатозначний. В енциклопедичних джерелах культура визначається переважно як сукупність матеріальних і духовних надбань людства.

Короткий енциклопедичний словник з культури розглядає культуру як «сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, але й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірування» [92, 171].

Універсальний словник енциклопедія визначає культуру як «сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління» [99].

У тлумачному словнику Ожегова зазначається, що «культура – сукупність виробничих, суспільних і духовних досягнень людей [99].

В посібниках з культурології зустрічаються і більш соціально-орієнтовані визначення: «Культура – поняття, яке означає певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, втілений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також в цінностях, які створюються ним» [25, 19].

Класичним вважається визначення культури, яке в 1871 році запропонував Едуард Тейлор (1832- 1917) – видатний англійський етнограф, один із засновників антропології. Е. Тейлор сформулював визначення поняття «культура» як комплекс, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, а також інші здібності та навички, засвоєні людиною як членом суспільства» (цит.за: [45, 11]).

«Culture – the way of life, especially general customs and beliefs of a particular group of people at a particular time (Культура – спосіб життя, особливо загальні звичаї і вірування певної групи людей в певний час) [103].

«Culture – the customs, civilization, and achievements of a particular time or people» (Культура – звичаї, цивілізація і досягнення певної епохи або народу) [104].

Вчені-філософи називають «культуру» метафоричними визначеннями: «культура» – «архів» (М.Фуко), «бібліотека» (у Еко), «сховище знакових форм» [5, 42].

Отже, можемо зробити висновок, що культура – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії. В англійських визначеннях слова «culture» повторюється слово «customs» «звичаї, традиції»; вживається слово «beliefs» «вірування», а також словосполучення «the way of life» «спосіб життя».

Зупинимось на співвідношенні мови та культури. Мова – це те, що лежить на поверхні буття людини у культурі, тому починаючи з ХІХ ст. (Я. Грімм, Р. Раек, В. Гумбольдт, А. А. Потебня) і донині проблема взаємозв'язку,

взаємодії мови і культури є однією з центральних у мовознавстві. Одним з перших вчених, хто звернувся до проблеми про взаємовідношення мови та культури, був Вільгельм фон Гумбольдт. Основні положення теорії В. фон Гумбольдта зводяться до наступних. Він зазначав, що матеріальна і духовна культура втілюються у мові, що будь-яка культура національна, її національний характер виражений у мові за допомогою особливого бачення світу, що мові притаманна специфічна для кожного народу внутрішня форма. Під внутрішньою формою мови він розумів вираження «народного духу», його культури, підкреслював, що мова є сполучною ланкою між людиною і навколишнім світом [28, 213].

Думку про те, що існує взаємозв'язок між мовою та культурою, підтримують багато вчених. Так, С. Г. Тер-Мінасова пише: «Мова – дзеркало культури, в ньому відбивається не тільки реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови його життя, але й суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуття, бачення світу. Мова – скарбничка культури. Вона зберігає культурні цінності у лексиці, у граматиці, в ідіоматиці, у прислів'ях, приказках, у фольклорі, у художній і науковій літературі, у формах письмової та усної мови» [76, 15]. Мова не існує поза культурою як «соціально успадкованої сукупності практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя» [70, 185].

Г. О. Винокур відзначав: «всякий мовознавець, що вивчає мову даної культури, тим самим стає дослідником тієї культури, до продуктів якої належить обрана ним мова (цит. за: [55, 13]).

М. М. Гухман вважала, що мова, створена людиною, є частиною її історії, її культури, вона змінюється та еволюціонує в міру розвитку матеріального і духовного життя людини. Тим самим у мові відбиваються всі досягнення і втрати, весь позитивний досвід і помилки людського буття [29, 115].

Вчені вказують, що найбільш виразний зв'язок мови і культури виражений на лексико-семантичному рівні і представлений культурно-маркованими лексичними одиницями [3, 51].

Мова – живий, безперервно функціонуючий організм, що безперервно змінюється. Не випадково в літературі існує метафора «живі та мертві мови». Усі мови колись народились, деякі з них померли давно, деякі нещодавно, а деякі вмирають зараз. Мови вмирають, коли зникає народ, який говорить на цих мовах. З народом зникає і його культура, а без культури, без її руху і розвитку мова теж перестає жити і зберігаються лише у писемних пам'ятках. Звідси випливає, що культура є таким же важливим компонентом для життя мови, що й сам народ.

Культура і мова – це форми свідомості, що відображають світогляд людини. Культура і мова існують у діалозі між собою, а суб'єктом культури і мови завжди є індивід або соціум, особистість або суспільство [55, с.59]. Нормативність й історизм – загальні для мови і культури риси; яким властива антиномія «динаміка-статика».

Поряд із загальними ознаками існують і відмінності між мовою та культурою [55, 60]. Так, у мові як явищі переважає установка на масового адресата, в той час як у культурі цінується елітарність. Мовою як засобом спілкування можуть користуватися різні верстви суспільства, проте в суспільстві є особливий шар – вищий шар або еліта, що здійснює важливі соціальні та культурні функції. Культура – це така ж знакова система, але яка не здатна організовуватися самостійно, тому що мова і культура – це різні семіотичні системи.

Взагалі проблема співвідношення мови і культури є складним питанням, для висвітлення різних сторін якої було висунуто кілька підходів:

Перший підхід розроблявся такими вітчизняними вченими- філософами, як С. А. Атановській, Г. А. Брутян, Е. І. Кукушкін, Е. С. Маркарян. Суть даного підходу полягає в тому, що взаємозв'язок відображає дійсність, а культура є

невід'ємним компонентом цієї дійсності, то і мова – це просте відображення культури. Зміни дійсності ведуть за собою зміни у мові.

У рамках другого підходу цю проблему досліджувала школа Е. Сепіра і Б. Уорфа, різні школи неогумбольдтіанців, які розробили так звану гіпотезу лінгвістичної відносності.

В основі цієї гіпотези лежить ідея, що люди бачать світ по-різному крізь призму своєї рідної мови. Прибічники цього підходу стверджують, що реальний світ існує остільки, оскільки він відображається у мові. Якщо кожна мова відображає дійсність притаманним тільки йому способом, отже, мови розрізняються своїми мовними картинами світу.

В. А. Маслова виокремлює третій підхід. Вона вважає, що мова є фактом культури, її складовою частиною, яку ми успадковуємо від наших пращурів. Ця мова є основним інструментом, за допомогою якого ми засвоюємо культуру, тому вона є найважливішою з усіх явищ культурного порядку. Бо якщо ми хочемо зрозуміти сутність культури – науку, релігію, літературу, то повинні розглядати ці явища як коди, що формуються подібно до мови, бо природна мова має найкраще розроблену модель.

Відповідно до В. А. Маслової, оскільки кожен носій мови одночасно є і носієм культури, то мовні знаки набувають здатність виконувати функцію знаків культури і тим самим служать засобом зображення основних установок культури. Саме тому мова здатна відображати культурно-національну ментальність його носіїв.

М. Ф. Алефіренко пропонує розглядати відношення між мовою і культурою як відношення частини і цілого. Вчений пише про те, що мова може бути сприйнята як компонент культури і як знаряддя культури, однак мова в той же час є автономною по відношенню до культури в цілому, і вона може розглядатися як незалежна, автономна семіотична система, тобто окремо від культури, що робиться у традиційній лінгвістиці.

Як зауважив К. Леві-Стросс мова є одночасно і продуктом культури, і її важливою складовою частиною, і умовою існування культури. Більш того, мова – специфічний спосіб існування культури, фактор формування культурних кодів [49].

Отже, мова – це система знаків, що стихійно виникла у людському суспільстві і служить засобом комунікації між індивідами. Культура – це сукупність матеріальних і духовних надбань народу, спосіб життя суспільства. Мова не існує поза культурою, вона є її складовою частиною. Мова і культура тісно взаємопов'язані і не можуть існувати один без одного. Мова – це дійсність нашого духу, обличчя культури; вона відображає специфічні риси національної ментальності.

На основі ідеї про мову як знаряддя створення, розвитку та зберігання культури і виникла така наука, як лінгвокультурологія.

1.2 Лінгвокультурологія як наука

Багато вчених займались питанням взаємозв'язку мови та культури. Культуру розглядали не просто як науку, суміжну з лінгвістикою, а як феномен, без глибокого аналізу якого «не можна досягнути таємниці людини, таємниці мови і тексту» [55, 28].

Лінгвістика кінця ХХ століття прийняла наступний постулат: мова найтіснішим чином пов'язаний з культурою; вона проростає у неї, розвивається в ній і виражає її. На основі цієї ідеї виникла нова наука – лінгвокультурологія. Цю науку можна вважати самостійним напрямком лінгвістики, який сформувався у 90-х роках ХХ століття. Термін «лінгвокультурологія» з'явився у зв'язку з роботами фразеологічної школи, очолюваної Д. С. Лихачьовим, працями Ю. С. Степанова, А. Д. Арутюнової, В. В. Воробйова, В. А. Маслової, М. Ф. Алефіренко, О. О. Селіванової, та інших дослідників. Загальноприйнятого визначення, єдиної думки щодо статусу, предмета і

методів лінгвокультурології немає. Теоретико-методологічна база цієї дисципліни на даний момент знаходиться на стадії становлення. Загальноприйнятим є визначення лінгвокультурологічного дослідження як вивчення мови в нерозривному зв'язку з культурою [53, 238-243].

Услід за В. А. Масловою під лінгвокультурологією будемо розуміти галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики і культурології, досліджує прояви культури народу, що відбилися і закріпилися у мові [55, 9].

Лінгвокультурологія з'єднує два компоненти: мову і культуру. Вона вивчає форми взаємодії цих семіотичних систем, культурні конструкти, що виникли в результаті такої взаємодії (до їх числа, в першу чергу, відносять одиниці фразеології), а також те, як вони впливають на / формують колективну культурну ідентичність і в які відносини вступають з суб'єктом мови / письма [13, 131].

За словами В. В. Воробйова, лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в його функціонуванні [23, 36]. С. А. Кошарна конкретизує дане розуміння лінгвокультурології, визначаючи її як наукову дисципліну, що вивчає процес осмислення і відображення в національній мові елементів матеріальної і духовної культури народу [44, 24].

В. В. Красних у праці «Етнопсихолінгвістика та лінгвокультурологія» визначає лінгвокультурологію як: дисципліну, що вивчає прояв, відображення і фіксацію культури в мові та дискурсі, безпосередньо пов'язану з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу [46, 12].

М. Ф. Алефіренко розуміє лінгвокультурологію як «наукову дисципліну, що вивчає (а) способи і засоби репрезентації у мові об'єктів культури, (б) особливості відображення у мові менталітету того чи іншого народу, (в) закономірності відображення в семантиці мовних одиниць ціннісно-сміслових категорій культури» [5, 21].

С. Г. Воркачев вдається до «хімічної» метафори, називаючи лінгвокультурологію новітнім молекулярним з'єднанням в межах етнолінгвістики, відмінне від всіх інших своїм «атомним складом» і валентними зв'язками: співвідношенням часток лінгвістики і культурології та їх ієрархій. У завдання цієї наукової дисципліни входить вивчення та опис взаємин мови і культури, мови і етносу, мови і народного менталітету, вона створена, за прогнозом Е. Бенвеніста «на основі тріади – мова, культура, людська особистість» [22, 64-65].

В. В. Воробйов зазначає, що як і лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологія вивчає взаємовідношення мови і культури, проте, на відміну від лінгвокраїнознавства, основна увага акцентується на лінгвістичному аспекті.

Сьогодні у лінгвокультурології оформилося кілька напрямків. Виділяють:

- лінгвокультурологія окремої соціальної групи, етносу, яка досліджує конкретну лінгвокультурну ситуацію;
- діяхронічна лінгвокультурологія, яка вивчає зміни лінгвокультурного стану етносу в певний період часу;
- порівняльна лінгвокультурологія, яка досліджує лінгвокультурні прояви різних етносів;
- зіставна лінгвокультурологія, яка досліджує особливості менталітету певного етносу з позиції носіїв мови і культури;
- лінгвокультурна лексикографія, яка займається складанням лінгвокраїнознавчих словників [55, 28-29].

У самому кінці ХХ в. склалися чотири лінгвокультурологічних школи.

1. Школа лінгвокультурології, очолювана Ю. С. Степановим, яка за методологією близька концепції Е. Бенвеніста. Метою школи є опис констант культури в їх діяхронічному аспекті. Верифікація їх змісту проводиться за допомогою текстів різних епох, тобто з позиції зовнішнього спостерігача, а не активного носія мови.

2. Школа Н. Д. Арутюнової досліджує універсальні терміни культури, які вибирають із текстів різних часів і народів. Ці терміни культури також конструюються з позиції зовнішнього спостерігача, а не реального носія мови.

3. Школа В. Н. Телія, відома як Московська школа лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів. В. Н.Телія та її учні досліджують мовні сутності з позиції рефлексії носія живої мови, тобто це погляд на володіння культурною семантикою безпосередньо через суб'єкт мови і культури. Ця концепція близька позиції А. Вежбицької (*Lingua mentalis* – ментальної лінгвістики), тобто імітація моводіяльнісних ментальних станів мовця.

4. Школа лінгвокультурології, створена в Російському університеті дружби народів В. В. Воробйовим, В. М. Шаклеїн та ін. розвиває концепцію Е. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова.

Лінгвокультурологія повинна відповісти насамперед на ряд питань, які в найбільш загальному вигляді можна сформулювати так:

- 1) як культура бере участь в утворенні мовних концептів;
- 2) до якої частини значення мовного знака прикріплюються «культурні сенси»;
- 3) усвідомлюються ці сенси мовцями і слухачами і як вони впливають на мовні стратегії;
- 4) чи існує в реальності культурно-мовна компетенція носія мови, на підставі якої втілюються в текстах і розпізнаються носіями мови культурні сенси. Під культурно-мовною компетенцією будемо розуміти «природне володіння мовною особистістю процесами мовоутворення і мовосприйняття і, що особливо важливо, володіння установками культури;
- 5) якою є концептосфера (сукупність основних концептів даної культури);
- 6) як систематизувати основні поняття даної науки, тобто створити понятійний апарат, який не тільки дозволив би аналізувати проблему взаємодії

мови і культури в динаміці, але забезпечив би взаєморозуміння в межах даної наукової парадигми – антропологічної, або антропоцентричної.

Зрозуміло, що для того щоб вивчати таке явище, як лінгвокультурологія, необхідно роздивитись існуючі методи дослідження. А це – сукупність аналітичних прийомів, операцій і процедур, що використовуються при аналізі взаємозв'язку мови і культури.

Будь-який конкретний метод наукового дослідження має свої межі застосування. Мова і культура настільки багатоаспектні, що пізнати їх природу, функції, походження за допомогою одного методу неможливо, тому й існує цілий ряд методів. У лінгвокультурології можна використовувати лінгвістичні, культурологічні та соціологічні методи, методи польової етнографії (опис, класифікація, метод пережитків і ін.), відкриті інтерв'ю, метод лінгвістичної реконструкції культури; аналіз тексту.

Повторимо, що об'єктом лінгвокультурології є дослідження взаємодії мови та культури у процесі їх функціонування. Об'єкт розміщується на «стику» кількох фундаментальних наук – лінгвістики і культурології, етнографії та психолінгвістики.

Предметом дослідження є одиниці мови, які придбали символічне, еталонне, образно-метафоричне значення в культурі і які узагальнюють результати власне людської свідомості – безеквівалентна лексика і лакуни, міфологізовані мовні одиниці: архетипи і міфологеми, обряди і повір'я, ритуали і звичаї, закріплені в мові; паремії і фразеологічний фонд мови; зразки, стереотипи, символи; метафори і образи мови; стилістичний уклад мов; мовна поведінка.

На думку К. М. Лучиніної, найпопулярнішим матеріалом, який ілюструє особливості світогляду носіїв мови, є фразеологізми і паремії. Існують також дослідження, націлені на виявлення лінгвокультурологічної специфіки окремих концептів [53, 240].

На думку В. М. Телія, базовим для лінгвокультурології є поняття

«культурної конотації» як способу втілення культури у мовній знак. Культурна конотація визначається як «інтерпретація денотативного або образно вмотивованого аспектів значення в категоріях культури» (цит. за: [58, 185]).

Отже, лінгвокультурологія вивчає взаємодію мови та культури, прояви культури у мові. Вона тісно пов'язана з лінгвістикою і культурою, має синтезуючий характер. Лінгвокультурологія акцентує головну увагу на культурних фактах, які втілюються у мові, тому що вона належить до лінгвістичних наук, а результати її теоретичних узагальнень можуть знайти практичне використання в процесі навчання рідній та іноземній мові та перекладу.

1.3 Ключові поняття лінгвокультурології

С. Г. Воркачев зазначає, що зрілість та право на самостійне існування будь-якої наукової дисципліни визначаються наявністю та ступенем сформованості її категоріального апарату – системи базових термінів. Основу категоріального апарату лінгвокультурології складають поняття «мовної особистості» і «концепту» [22, 65]. Думку про те, що «концепт» є ключовим поняттям для лінгвокультурології, підтримує і Ю. С. Степанов [98, 40-76].

Об'єктом лінгвокультурологічного аналізу є «переважна частина стійких культурно-маркованих словосполучень, більшою мірою ті з них, які належать до області нематеріальної культури: безеквівалентна лексика (власні назви, реалії, лакуни), конотативна та фонова лексика [13, 136].

В. І. Карасик відносить до числа основних категорій лінгвокультурології поняття «картина світу» [37, 74].

На думку К. М. Лучиніної, найкращим матеріалом, який ілюструє особливості світогляду носіїв мови, є фразеологізми і паремії [53, 240]. Такої ж думки притримується й О. О. Опаріна [58, 183].

В. М. Телія зазначає, що саме фразеологізми є описують менталітет індивідуума та народу у цілому [76].

1.3.1 Концепт як одиниця лінгвокультурології

Лінгвокультурологія створює власний понятійно-термінологічний апарат, який поєднує в собі її лінгвістичні та культурологічні витоки. Основою для такого апарату може служити поняття «концепту», що активно розвивається останнім часом.

Взагалі концепт є об'єктом вивчення філософії, психології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та інших гуманітарних наук [26, 188].

Людина мислить концептами. Концепти вступають в різні відносини і утворюють систему взаємообумовлених ментальних образів. Кожна мова має власну систему концептів, за допомогою якої носії мови сприймають, структурують, класифікують і інтерпретують потік інформації, що надходить з навколишнього світу. Сукупність концептів організовує концептосферу, по якій можна судити про ментальну модель дійсності, що відображається у мовній свідомості і у мові конкретних носіїв мови.

Дослідженням концептів займалися С. А. Аскольдов, Д. С. Лихачов, Ю. С. Степанов, В. І. Карасик, Н. Д. Арутюнова, Г. Вежбицька, О. С. Кубрякова, Р. М. Фрумкіна, зарубіжні дослідники М. Джонсон, Р. Ланкагер, Дж. Лакофф, К. Пікок, Р. Брендом, М. Даметт. У вітчизняному мовознавстві проблеми концепту досліджують В. Кононенко [42], Л. Лисиченко [50], В. М. Русанівський [67], Ж. В. Краснобаєва-Чорна [30], О. О. Селіванова [69], Т. А. Космеда [43] та інші.

Термін «концепт» набув розповсюдження на межі ХХ–ХХІ ст. у царині когнітивної лінгвістики, коли постала проблема адекватного перекладу цього терміна в роботах зарубіжних авторів [79, 80]. Тоді англійське «concept» пропонувалося переводити як «поняття».

Єдиного визначення «концепта» все ще немає. Це свідчить не стільки про відсутність єдності поглядів щодо природи та функцій концепту, скільки про багатство його ознак і властивостей [63, 46].

Відсутність єдиного визначення концепту, велика різноманітність його трактувань з різних поглядів призвели до ототожнення концепту із суміжними термінами: поняттям, лексичним значенням, стереотипом, скриптом, гештальтом, чистою ідеєю, словом. Ми не ототожнюємо концепт з одним із зазначених понять, а вважаємо його окремим лінгвістичним утворенням.

У латинській мові слово *conceptus* – це «думка, уявлення, поняття» і сходить до праць середньовічних філософів. С. А. Аскольдов був одним із перших вчених у світовій лінгвістиці, який звернувся до дослідження концептів. У своїй праці «Концепт і слово», яка була опублікована 1928 року і вперше вміщувала визначення концепту: «приховані в тексті «заступники» безлічі предметів, що полегшують спілкування і тісно пов'язані з людиною і його національним, культурним, професійним, віковим та іншим досвідом» [10, 267-279].

Д. С. Лихачов продовжив ідею Аскольдова і запропонував вважати концепт «алгебраїчним виразом значення, яким носії мови оперують в усній і письмовій мові» [51, 281].

А. Вежбицька розглядає концепт як мовно-ментальну одиницю, частково занурену у підсвідоме [17, 263].

Ю. С. Степанов визначає концепт як «згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини, і те, за посередництвом чого людина – звичайна, пересічна людина – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї» [98, 40]. На думку автора, концепт витає над концептуальними сферами втілюючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметові.

На думку В.Н. Телія, концепт – це «все те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстензії цього знання» [75, 97].

З. Д. Попова та І. А. Стернин, розуміють концепт як глобальну розумову одиницю, яка представляє собою квант структурованого знання [61].

Слідом за О. С. Кубряковою під концептом будемо розуміти «одиницю свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід; оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці, квант знання» [66, 5]. Вчена називає концепт досить цікавим епітетом «парасольковий», оскільки, він «покриває» предметні області декількох наукових напрямів: у першу чергу когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та переробки інформації.

Зарубіжні дослідники виділяють три відмінних підходи до тлумачення суті концепту. М. Джонсон [86], Р. Ланкакер [88], Лж. Лакофф [87] розуміють концепт як ментальну репрезентацію. К. Пікок [89] трактує концепт як абстрактну одиницю логічної семантики, М. Даметт [85] визначає концепт як потенцію мислячої особистості.

Таким чином, концепт – це ментальна репрезентація, що визначає взаємозв'язок речей між собою, це ідеальні образи, які обов'язково позначаються словом і культурно марковані.

С. А. Аскольдов зазначає, що найбільш важливою функцією концептів є функція заступництва; концепт в процесі мислення заміщає безліч предметів одного і того ж роду. Він може заміщати як реальні предмети, так і деякі сторони предмета або реальних дій. Думку про функцію заступництва концептів підтримав і Д. С. Лихачов. Зокрема, у своїй праці «Концептосфера російської мови» він зазначає, що з'ясувати, яке із словникових значень слова заміщає собою концепт, можна із контексту, а іноді навіть із загальної ситуації.

Кожен концепт, по суті, може бути по-різному розшифрований в залежності від щохвилинного контексту і культурного досвіду. Наприклад, такі

концепти української мови, як «козак», «сорочка», «Батьківщина» кожна людина сприйматиме по-різному в залежності від особистого досвіду.

Концепт не виникає безпосередньо із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова із особистим і народним досвідом людини. Концепт тим багатший, чим багатший національний, становий, класовий і особистий досвід людини, що користується концептом [51, 285].

Концепт має складну, багатовимірну структуру, яка включає, крім понятійної основи, соціо-психокультурну частину, яку носій мови не тільки мислить, але переживає; до її складу входять поняттєві й культурні складники: вихідна форма (етимологія), основні змістовні ознаки, асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, притаманні даній культурі.

Різні вчені пропонують різні структури концептів (Т. В. Луньова, Ю. С. Степанов, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, І. А. Стернін, З. Д. Попова), та всі погоджуються з тим, що усі концепти мають базовий шар (ядро), на який нашаровуються додаткові когнітивні ознаки.

На наш погляд, найбільш влучним трактування структури концепта є ідея, запропонована Ю. С. Степановим, який стверджує, що концепт має багатошарову структуру і виділяє:

1) «основну ознаку», «актуальний шар» концепта, в якому «концепт актуально існує для всіх, хто користуються цією мовою (мовою даної культури) як засіб їх взаєморозуміння і спілкування»;

2) додаткову, або кілька додаткових «пасивних», «периферійних» ознак, що є вже неактуальними, «історичними», і які актуалізуються «при спілкуванні людей лише деяких соціальних груп»;

3) «буквальний сенс» або «внутрішня форма», яка тільки відкривається дослідниками. Але це не означає, що в даному шарі концепт не існує. «Концепт існує тут як основа, на якій виникли і тримаються інші шари»[96, 48-49].

Даний підхід можна назвати діахронічним, в його рамках структура концепту розглядається в процесі еволюціонування культури.

Як ми вже зазначали, поняття «концепт» не має однозначного визначення, немає і єдиної думки стосовно структури концептів, така ж ситуація склалася і з типологією концептів.

Часто «концепт» ототожнюють із «поняттям», проте існує певна відмінність між цими двома термінами. Концепт і поняття є термінами різних наук. Термін «поняття» в основному вживається в таких науках, як логіка і філософія. Термін «концепт» закріпився в культурології.

Поняття має універсальний, багато в чому науковий характер, а концепт національний характер через призму персонального. Поняття найчастіше закріплені в термінології, концепти – у свідомості народу. Принципова відмінність концепту полягає в тому, що він, слугуючи основою дослідження мови та культури, сам не лежить ні в мовній, ні в культурній сферах, ні в них обох одночасно. Концепт є ментальна одиниця, елемент свідомості.

Концепт пов'язаний із знанням, яке відображає існуючі ознаки об'єкта. Концепт багатший за змістом і нерозривно пов'язаний зі світом культури. У всіх концептах складаються ідеї, які виникали в різний час і в різні епохи.

На відміну від понять, концепти мисляться й переживаються. Концепти – це предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді і зіткнень.

Отже, концепт – це ментальна сутність, що має вербальне вираження і відображає культурно-національні уявлення людини. Досі немає єдиного визначення концепту, єдиної класифікації чи єдиного погляду на структуру концептів. Концепти трактують з різних поглядів. Концепти є компонентами нашої свідомості і наших знань про світ.

1.3.2 Картина світу

Мова, мислення і культура настільки взаємопов'язані, що не можуть існувати та функціонувати осібно. Відтак світ людини постає у трьох вимірах: 1) реальний світ, дійсність – картина світу; 2) культурна (національна, етнічна)

картина світу; 3) мовна картина світу. Шлях від реального світу до його розуміння та вираження у слові в різних націях різний.

Картина світу була предметом дослідження багатьох дослідників, як у фізичних науках, так і в культурологічних та лінгвостеміологічних роботах, зокрема роботи М. Планка, Г. Герца, В. Гумбольдта, А. Ейнштейна, Ф. Боаса, Б. Уорфа, Е. Сепіра, Б. А. Серебренікова та інші.

Картина світу будь-якої мови розглядається в контексті міфології, фольклору, культури даного народу. Іноді картина світу розуміється як безпосереднє відображення психології народу (праці Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Х. Хойера, дослідження М. І. Толстого, С. М. Толстої, роботи С. Є. Нікітіної, Н. Д. Арутюнової).

Феномен, іменований «картина світу», є таким же давнім, як і сам а людина. Створення перших картин світу у людини збігається за часом із процесом антропогенезу. Проте реалія, звана терміном «картина світу», стала предметом науково-філософського розгляду лише нещодавно.

Мови різняться способом виділення значень, способом сприйняття і осмислення світу. Ця ідея сходить до вчення В. Гумбольдта про «внутрішню форму» мови. Відповідно до його навчання, різні мови є різними світобаченнями, специфіку кожної конкретної мови обумовлює «мовна свідомість народу». Концепція В. Гумбольдта мала багатьох послідовників. Далі ця ідея розвивалася в діяльності американської школи етнолінгвістики. Суть якої зводиться до наступного: люди, що говорять на різних мовах і належать до різних культур, по-різному сприймають світ.

Б. О. Серебреніков розуміє під «картиною світу» вихідний глобальний образ світу, що лежить в основі світобачення людини, репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом всієї духовної активності людини. Картина світу постає при такому трактуванні як суб'єктивний образ об'єктивної дійсності.

Людина споглядає світ, осмислює його, відчуває, пізнає, відображає. У результаті цих процесів у людини виникає образ світу, або світобачення. «Відбитки» картини світу знаходять своє відображення у мові, жестах, образотворчому мистецтві, музиці, ритуалах, міміці, в поведінці людей. «Картина світу формує тип відношення людини до світу – природи, інших людей, задає норми поведінки людини в світі, визначає його ставлення до життя» [8, 45].

Основними одиницями картини світу є концепти. Формування будь-якої картини світу відбувається у ході двох основних процесів – концептуалізації і категоризації.

Дослідники культури звертають увагу на факт різноманіття картин світу, що залежить, перш за все, від суб'єкта картини світу. «У строгому сенсі слова, існує стільки картин світу, скільки є спостерігачів, що контактують зі світом. Суб'єктом картини світу, що дивиться на світ і що зображує своє бачення, можуть бути: 1) окрема людина, 2) окрема група людей, 3) окремий народ, 4) людство в цілому [66, 32]. Багатоваріантність картини світу залежить від суспільного досвіду людини, тобто «Існує стільки картин світу, скільки існує «світів», на які дивиться спостерігач. Підсумком такого світобачення і є відповідні картини світу – міфологічні, релігійні, філософські, наукові».

Щодо класифікацій картин світу, то існують різні принципи, відповідно до яких будується типологія – темпоральний критерій (картина світу зароджується, проходить період становлення, розпад, знищення), відповідно до форм людської свідомості (міфологічна, релігійна, художня, філософська, наукова, мовна, культурна картина світу), універсальна (спільна для всього людства) та індивідуальна (власна картина світу, що будується у свідомості кожної людини).

Кожен індивід відображає світ предметів, які його оточують у своїй свідомості, пропускаючи крізь призму особистого досвіду, але це особисте стає суспільним, коли людина вступає у відносини з іншими людьми. І в усіх сферах

відносин з навколишнім середовищем мова відіграє дуже важливу роль. Усе духовне життя людини знаходить своє відображення в мові, саме в ній нагромаджується й передається з покоління в покоління досвід людства, тому доречно говорити про «мовну картину світу».

«Культурна картина світу» є специфічною для представників кожної культури. Культурна картина вербалізується і реалізується в мові, де вона зберігається і передається з покоління в покоління. У цьому сенсі можна говорити, що «культура є сукупність текстів або складно вибудований текст» [52, 28].

Також специфічним є розуміння «художньої картини світу», яку І. А. Стернін визначає як вторинну картину світу, подібну до мовної. Вона виникає у свідомості читача при сприйнятті ним художнього твору. Мова виступає засобом створення вторинної, художньої картини світу, яка відбиває картину світу автора художнього твору. Художня картина світу опосередковується двічі – мовою і індивідуально-авторською концептуальною картиною світу» [73, 44].

Отже, картина світу – образ світу, що лежить в основі світобачення людини; являє собою основу, фундамент світосприйняття, спираючись на який людина діє у світі. Виділяють міфологічну, релігійну, художню, філософську, наукову, мовну, культурну картини світу; універсальну та індивідуальну. Концептуалізація і категоризація – два основних процеси, у ході яких відбувається формування будь-якої картини світу.

1.3.3 Мовна особистість

Термін «мовна особистість» з'явився лише в останні десятиліття минулого століття у галузі антропологічної лінгвістики. Першим термін «мовна особистість» вжив Ю. М. Караулов у монографії «Російська мова та мовна особистість». Вітчизняні та зарубіжні вчені вивчали явище «мовної

особистості»: Г. І. Богін, І. О. Голубовська, С. Г. Воркачев, В. І. Карасік, В. В. Красних, М. В. Ляпон, проте поки що не існує єдиного трактування цього поняття.

С. Г. Воркачев розуміє під «мовною особистістю» людину як носія мови, взяту зі сторони її здатності до мовленнєвої діяльності, тобто комплекс психофізичних властивостей індивіда, що дозволяє їй відтворювати та сприймати мовні твори, – по суті, особистість мовна. Під «мовною особистістю» розуміється також сукупність особливостей вербальної поведінки людини, що використовує мову як засіб спілкування, – особистість комунікативна. І, нарешті, під «мовною особистістю» може розумітися закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, свого роду «семантичний фоторобот», що складається на основі світоглядних установок, ціннісних пріоритетів та поведінкових реакцій, відображених у словнику, – особистість словникова, етносемантична [22, 66].

В. І. Карасик зазначає, що мовна особистість сприймає, розпізнає, відображає, оцінює конкретний фрагмент реальності й інформує про нього. Вона розкриває сукупність соціальних, фізичних, психологічних, емоційних, прагматичних, лінгвістичних та інших характеристик у мові [35, 163].

На думку Ю. М. Караулова, «мовна особистість» – це узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей і комунікативних значень дій, знань і поведінкових реакцій [39, 43].

Ю. М. Караулов першим запропонував структуру мовної особистості, яка складається з трьох основних рівнів:

1) Нульовий – вербально-семантичний, що передбачає наявність у мовця усталеного фонду лексико-граматичних знань, які й забезпечують володіння природною мовою. Це «власне» мовна компетенція. За свідченням самого автора, «цей рівень дослідження мови є нульовим для особистості й певною

мірою беззмістовним ... Він потрапляє до поля зору дослідника особистості тільки якщо йдеться про другу для неї мову» [38, 36].

2) Перший – лінгвокогнітивний. Цей рівень пов'язаний із системою знань про навколишній світ, на ньому закарбований «образ світу» у вигляді понять, ідей, концептів, різнорідних одиниць, серед яких можуть бути і наукові поняття, і просто слова, що набули статусу узагальнення, символи, образи, картини, «уламки фраз», стереотипні судження, вербальні та інші формули. Усі ці елементи утворюють більш-менш цілісну «картину світу» свідомості особистості.

3) Другий, прагматичний, що пов'язан із діяльнісно-комунікативною іпостасю людини, включаючи цілі, оцінки, мотиви, установки мовної особистості.

Дана структура мовної особистості вважається хрестоматійно-класичною.

Відповідно до М. Ф. Алефіренко для формування мовної особистості особливу роль відіграють норми і стандарти, які використовує певне етнічне мовне й культурне співтовариство та процес навчання і закони соціальної психології людини.

На формування мовної особистості можуть впливати мовні звичаї і традиції.

С. Г. Воркачев виокремив компоненти мовної особистості: 1) система життєвих та мовних цінностей чи значень, які зображають мовну картину світу, національні особливості та духовну ієрархію концептів; 2) культурологічні компоненти, тобто рівень включення культури як ефективний засіб підвищення інтересу до мови, сприяння культурним фактам, що пов'язані з правилами мовної поведінки і вивчення мови; 3) особисті компоненти (індивідуальні), які глибоко наявні в кожній людині [22, 64].

Кожна людина має власну мовну особистість, яка часто пов'язана з життєво необхідними чинниками. Наприклад, мова адвоката, вчителя, лікаря, священика несхожі, тому що кожен із них представляє особистість різних видів, вони займають різні посади, що змушують їх використовувати відповідний

мовний реєстр. Наприклад, захисник вживає такі висловлення: «*Шановний суд! Роблячи висновок по даній справі, як захисник, хочу для забезпечення повного та всебічного розгляду, проаналізувати матеріали та обставини, що спонукали до дій Бойко*» [40, 115]. Для розуміння таких виразів, що явно відображають «мовну особистість захисника», необхідно передусім з'ясувати значення термінів і вже на основі цього сприйняти їхній змістовий аспект. Ці висловлення надають нам важливі відомості про мовця. Використаний мовний реєстр пояснює нам певні культурні й мовні аспекти цієї особистості, зображає юридичну вербальну поведінку.

Трапляється таке, що виявлені у процесі вербального спілкування мовні якості не обов'язково представляють реальну особистість. Може бути так, що особистість змушена використовувати форму певної мовної особистості для отримання роботи чи для справлення враження на оточення, а згодом розкривається її справжня мовна особистість.

Отже, мовна особистість – це носій культурно-мовних цінностей і комунікативних значень, дій, знань і поведінкових реакцій. Мовна особистість має три рівні – вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та прагматичний. Кожна мовна особистість містить у собі три компоненти: система життєвих та мовних цінностей чи значень, культурологічні компоненти, особисті компоненти.

1.3.4 Фразеологічні одиниці як відображення менталітету та культури народу

Фаворитом трансляції культурно-національної самосвідомості народу є фразеологія [54, 10].

Більшість вчених розуміє під фразеологізмом сукупність різного роду стійких сполучень слів (*тримати камінь за пазухою, the naked truth*). Учені, спираючись на ті чи інші ознаки фразеологічних одиниць, дотримуючись

семантичного, функціонального, граматичного, генетичного принципів, запропонували ряд класифікаційних схем. Семантична класифікація, запропонована В. В. Виноградовим, здобула широко визнання. В основу його фразеологічної теорії покладено ступінь видозміни значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах фразотворення.

Теоретичні основи дослідження фразеологізмів у сучасній лінгвістичній науці демонструють крайню різноманітність, що проявляється насамперед в оцінці обсягу предмета фразеології і розумінні фразеологізму як одиниці мови.

Енциклопедія «Російська мова» вказує, що «системно-класифікаційний аспект опису фразеологічного складу нерозривно пов'язаний із проблемою визначення обсягу і меж фразеології [68].

У працях академіка В. В. Виноградова в основу визначення фразеологічних одиниць була покладена структурна ознака – стійкість, єдність, відтворення словосполучень у мові як готових одиниць.

Зі структурно-семантичної точки зору, основна ознака фразеологічних одиниць полягає у неможливості вивести значення словосполучень зі складових їх слів, так звана ідіоматичність (*have a bee in one's bonnet*). Дана точка зору є традиційною.

Для отримання повної картини національно-культурних особливостей фразеологізмів як мовної системи використовуються різноманітні підходи до їх вивчення – лінгвокраїнознавчий, контрастивний, лінгвокультурологічний і когнітивний.

Фразеологізми є одним із найяскравіших, найбільш образних і емоційно виразних засобів мови. Вони відіграють значну роль у формуванні світорозуміння як окремої особистості, так і мовного колективу. У зв'язку з цим дослідження фразеологізмів як складової мовного образу людини може допомогти визначити вектори подальшого напрямку розвитку культури народу. «Саме фразеологія найбільш яскраво передає неповторну самобутність мови і культури. Засобом втілення культурно-національної специфіки фразеологізмів

служує образна підстава (що включає також культурно марковані реалії), а способом вказівки на цю специфіку є інтерпретація образної підстави у знаковому культурно-національному просторі» [76, 215].

Фразеологізми відбивають традиції, звичаї, обряди, реалії та історичні факти народу («*carry coals to Newcastle*» – «*возити вугілля в Ньюкасл*», «*їхати в Тулу зі своїм самоваром*», «*the curse of Scotland*» – «*прокляття Шотландії*», «*бубнова дев'ятка*» (карта названа із-за схожості з гербом графа Далримпла Стейра, який викликав ненависть у Шотландії своєю про англійською політикою)).

Висловлена В. Н. Телією думка підтверджує важливість вивчення фразеологізмів для розуміння менталітету народу, стереотипів його поведінки, психологічного настрою у різні епохи. Зрозуміло, що вивчення і аналіз фразеологізмів вносить вагомий внесок у вивчення мовної картини світу як такої.

На думку Т.З.Черданцевої, саме у сфері фразеології відбивається бачення світу, національна культура, традиції і звичаї народу. Особливо явно це простежується в ідіомах, для яких характерна повна трансформація з прямого значення на переносне [83, 58-70].

Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров зазначають, що необхідно говорити про національно-культурну семантику фразеологізмів і афоризмів, представлених прислів'ями, приказками, крилатими словами, закликами і гаслами, природничо формулюваннями, розмежовуючи ці поняття [18].

Отже, відзначимо, що у різних вчених-лінгвістів існують різні підходи до розуміння предмету та обсягу фразеологізмів, але всі вони сходяться на думці, що фразеологічні одиниці мають прямий зв'язок із менталітетом, культурою, рівнем освіти, географічним положенням, суспільно-політичним ладом, релігійними віруваннями та іншими, зовсім не мовними чинниками.

1.3.5 Культурно-маркована лексика

Лексичний склад мови є, з одного боку, найбільш динамічним, а, з іншого боку, він є найбільш «культурноємним» рівнем мовної системи, тобто лексика несе основну інформацію своєрідності культури народу. Тому «при розборі культурно-маркованої лексики в центрі уваги – слова і словосполучення» [76, 147].

Зазначимо, що лексиці з лінгвокультурним компонентом у різний час присвятили свої праці такі вчені, як Ю. С. Степанов, О. С. Кубрякова, В. Г. Костомаров, Є. М. Верещагін, Т. Космеда та інші науковці.

Культурно-марковані елементи як термін мають неоднорідну семантичну і прагматичну структуру. Культурно-марковані одиниці називають словами-реаліями, культурними словами, лінгвоспецифічними одиницями, культуремами, лексичними лакунами, нульовими еквівалентами, лексичними детермінантами, залежними від місця і часу [57, 123]. Наявність такої значної кількості термінів на позначення лексичних одиниць з культурним компонентом у семантиці зумовлена відсутністю одностайної думки серед мовознавців щодо класифікації культурно-маркованої лексики.

КМЛ наявна в усіх сферах життя людини, вона віддзеркалює національно-мовну картину світу певного народу, а також суспільний лад, фольклор, літературу, мистецтво, науку, побут, звичаї носіїв відповідної мови.

Розуміння культурно-маркованих знаків допомагає перекладачеві відтворити широку панораму об'єктів матеріальної культури.

Частотність вживання культурно маркованої лексики у тексті залежить від змісту, стилю твору, задуму автора тощо. КМЛ слугує образності тексту, сприяє його емоційно-експресивній забарвленості, створює етнічну картину світу, відображає національний колорит.

У мовознавстві існують різні класифікації лексики з національно-культурним компонентом. Так, В. Г. Костомаров та Є. М. Верещагін виділяють

лише два основних розряди лексики з національно-культурним компонентом значення: безеквівалентну та фонову лексику, яку, в свою чергу, поділяють на сім груп слів [18, 60-64]:

1) «советизми» (*Верховна Рада, депутат*); 2) слова нового побуту (*ЗАГС, парк культури*); 3) найменування предметів і явищ традиційного побуту (*повстяники, деруни*) ; 4) історизми (*верства*) ; 5) лексика фразеологізмів та афоризмів (*стріляний горобець*) ; 6) фольклорна лексика (*Домовик*); 7) слова неросійського походження (*базар, халат*).

С. Влахов, С. Флорін виокремлюють безеквівалентну лексику; конотативну лексику, фонову лексику. На думку С. Влахова, безеквівалентна лексика – це лексичні (та фразеологічні) одиниці, які не мають еквівалентів у мові перекладу (власні назви, реалії, лакуни) – *Shakespeare, мавка, доба (day and night), кипяток*. [21, 42-47]. Такої ж думки щодо безеквівалентної лексики притримується і Л. С. Бархударов [13, 93-95].

Фонова лексика – слова, денотати котрих існують у різних культурах, але культурне тло яких збігається не повністю *to get married – одружуватися, виходити заміж* [83, 20].

Окремо зупинимося на реаліях. Найповніше визначення реалій дають болгарські вчені С. Влахов та С. Флорін: «Реалії – це слова (або словосполучення), які називають об'єкти, притаманні життю (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу та невідомі іншому, здійснюючи функцію носіїв національного та/або історичного колориту, вони, як правило, не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, що є підґрунтям до особливого підходу їх перекладу» [21, 31; 53-60].

У кожній мові реалії складають близько 6–7% від усього складу мови. Власне реалії як елементи етнокультурного контексту, пов'язані із соціальними, культурними та національними навичками носіїв мови, – завжди хоча би частково стильотворчі засоби, бо вони сприяють створенню національного колориту як постійного складника стилю [33, 38].

У перекладознавчих працях лексема «реалія» як термін з'явилася у 40-х роках.

Виникнення слів-реалій у мові зумовлене необхідністю номінації предметів, понять та явищ, специфічних для окремої лінгвокультурної спільності. Вони створюються за фонетичними, лексичними та граматичними нормами мови [15, 56].

Проблема перекладу реалій обширно висвітлена в працях Р. П. Зорівчак («Реалія і переклад», «Транслітерація українських власних назв та реалій англійською мовою»).

Існують різні типології реалій, запропоновані, Є. М. Верещагіним, В. Г. Костомаровим, В. С. Виноградовим, А. С. Єрмагамбетовою, С. Влаховим та С. Флоріним, Г. Д. Томахіним.

З історико-семантичного погляду С. Влахов та С. Флорін виділяють:

1) власне реалії (при існуючих референтах): укр. *коломийка, трембітьяр, постолы, коливо*; англ. *baby-sitter, Boxing Day, the Central lobby, Halloween* та ін.;

2) історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема «минуле». Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: укр. *зелені хлопці* («*опришки*»), *підбрехач* («*другий сват у давніх українських весільних обрядах*») *тарниця* («*дерев'яне сидло гуцулів*»); англ. *the Black and Tans* («*чорно-руді*»- англійські каральні загони в Ірландії в 1920-1923).

У структурному плані виділяються:

1) реалії-одночлени: укр. *вечорниці, криничар, кобзарювати*; англ. *a sheriff, a maypole* («*травневе дерево*» - стовп, прикрашений квітами, різнобарвними прапорцями і т.д., довкруги якого танцюють в першу неділю травня у Великобританії та ін.);

2) реалії-полічлени номінативного характеру: укр. *курна хата, разовий хліб, решетилівське шитво*; англ. *a banana split, St. Valentine's day* та ін.;

3) реалії-фразеологізми: укр. *лоби забрити, коло печі поратися, стати під вінок*; англ. *to reach the woolsack, to enter at the Stationers' hall* та ін.

Переклад реалій – це справа не тільки перекладацької техніки, а й перекладацького мистецтва. У випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій [33, с. 78]. Так, І. М. Бугулов виділяє наступні основні прийоми введення іншомовної лексики у текст для передачі місцевих реалій [14, 107]:

- введення лексики рідної мови з наступним поясненням у глосарії;
- введення слів-реалій рідної мови без пояснення (значення слова стає зрозумілим із контексту);
- виділення запозиченої лексики графічними засобами (курсив, лапки і т.д.);
- введення лексики рідної мови з поясненням безпосередньо у тексті (наприклад, *moshi, an illegal brandy*);
- контактне введення лексики рідної мови з наближеним еквівалентом, існуючим у мові перекладу (наприклад, *the assistance of nangas or doctors*);
- дистантне введення лексики рідної мови з наближеним еквівалентом, існуючим у мові перекладу (наприклад, *pombe ... beer*)

А В. М. Карабан пропонує три способи перекладу реалій [35, 412]:

1) транскодування (тобто, транскрибування, транслітерування або використання і того й іншого для передачі певних частин слова):

Halloween – Галовін

2) калькування (дослівний переклад): *“poor whites” – «бідні білі»*

3) описовий переклад (шляхом розкриття позначеного поняття): *Latinos – Іспаномовні американці (вихідці переважно з Центральної та Латинської Америки, які проживають в США) .*

Р. П. Зорівчак говорить про трансляційне перейменування реалій та виокремлює дев'ять видів трансляційного перейменування: транскрипцію (транслітерацію); гіперонімічне перейменування; дескриптивну перифразу; комбіновану реномінацію; калькування, повне і часткове; міжмовну транспозицію на конотативному рівні; метод уподібнення (субституцію); віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад); контекстуальне розтлумачення (інтерпретацію) реалій [33, 93].

Отже, реалії – це лексичні елементи, що позначають етноспецифічні поняття, (поняття, притаманні тільки одній культурі). Реалії не мають в мові перекладу еквівалента. Саме через це реалії іноді складно перекладати. Звичайно, при перекладі реалій використовують: транскодування, описовий переклад, калькування, введення слів-реалій рідної мови без пояснення (значення слова стає зрозумілим із контексту), введення лексики рідної мови з наближеним еквівалентом, існуючим у мові перекладу, дистантне введення лексики рідної мови з наближеним еквівалентом, існуючим у мові перекладу.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що мова – це система знаків, яка стихійно виникла в людському суспільстві і служить засобом комунікації між індивідами. Культура – це історично модель значень, що передається із покоління в покоління; це спосіб життя суспільства. Суб'єктом мови і культури є індивід. Люди спілкуються і передають інформацію за допомогою мови. Таким чином, мова зберігає і передає культуру із покоління в покоління. Мова є знаряддям творення, розвитку та

зберігання культури. Отже, мова і культура тісно взаємопов'язані і не можуть один без одного існувати.

На основі ідеї про мову як знаряддя створення, розвитку та зберігання культури виникла така наука, як лінгвокультурологія. Це – галузь лінгвістики, що досліджує прояви культури народу, які відбилися і закріпилися у мові.

Основними поняттями лінгвокультурології є картина світу, концепт, мовна особистість, культурно (національно)-маркована лексика, фразеологічні одиниці.

РОЗДІЛ II

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ Ш.БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР» З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

Англійська та українська мови належать до двох різних типів мов – аналітичного та синтетичного. Мови протилежні за своєю суттю, за принципом побудови, однак ця протилежність до певної міри формальна, оскільки стосується одного й того ж змісту. Легко можна уявити значний мовний бар'єр, який потрібно здолати носію одного типу мови при засвоєнні протилежної системи. Усвідомлюючи це, важко переоцінити знання основних відмінностей таких мовних систем.

Розглядаючи художній текст як відображення виразності, оригінальності та образності особливо організованої та певним чином поєднаної лексики, що увібрала в себе різноманіття аутентичних значень, перед перекладачами постає проблема адекватного перекладу та передачі глибинного змісту культурно-маркованої лексики. Однак далеко не завжди відтворений іншою мовою художній текст зберігає належний рівень відповідності оригіналу.

Лінгвокультурологічний аспект перекладу є вагомим частиним перекладу, бо комунікація між представниками різних народів неможлива без знань іншої лінгвокультури. Лінгвокультурологічний аспект знаходить своє відображення у культурно-маркованих елементах (реалії, ідіоми, фразеологізми, концепти, безеквівалентна лексика тощо).

Зазначимо, що домогтися повної передачі лінгвокультурологічної складової при перекладі з англійської на українську мову практично неможливо. У будь-якому перекладі художнього тексту неминучі втрати і адаптації, наслідком яких стає втрата національного колориту. Існують лише неоднакові ступені наближення до оригіналу, різні типи «присвоєння»

іншомовних текстів, а саме переклад, переспів, адаптація, переробка тощо, кожен з яких виявляє певне співвідношення свого й чужого.

Н. С. Автономова зауважувала, що «немає перекладу з мови на мову, але завжди – ще й з культури на культуру. Якщо цю обставину недооцінювати, переклад може зовсім не увійти у чужий контекст, або залишитися у ньому непоміченим, при будь-якому перекладі щось незмінно залишається неперекладеним. Що саме – доводиться вирішувати у кожному конкретному випадку свідомо і обдуманно» [2, 6-7].

2.1 Авторський стиль та своєрідність роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр»

В історії англійської культури період 1837-1901 років називають вікторіанською добою (на честь королеви Вікторії, яка тоді правила). Англійська література тієї епохи вирізняється одночасним співіснуванням різноманітних стилів та шкіл. Одночасно із реалізмом розвивався романтизм і естетизм. Саме на вікторіанську добу припадає творчість англійської письменниці Шарлотти Бронте (1816-1835).

Творчість Ш. Бронте – це синтез романтичного, реалістичного та готичного романів та принципів письма, що повністю відтворює атмосферу вікторіанської епохи ХІХст. Іноді для створення сюжету використовуються історичні мотиви, помітні риси біографічного та соціально-психологічного роману, при постановці сюжету головна увага приділяється більшою мірою готичним мотивам та психологізму.

Найбільшого резонансу мав роман Ш. Бронте «Джейн Ейр» (1847), який був опублікований під чоловічим псевдонімом Каррер Бел (Currer Bell). В основі твору – історія життя і кохання бідної дівчини-сироти Джейн. Письменниця зуміла з реалістичною точністю передати атмосферу життя багатьох ланок англійського суспільства та привернути увагу до появи героїні

нового типу – жінки, яка прагне свободи і рівноправ'я. Проблема емансипації набула гострого звучання у цьому творі, який увібрав у себе риси автобіографічного і соціально-психологічного роману. В романі багато рис, характерних для романтичних тенденцій в літературі першої половини XIX ст.

Суб'єктивні переживання письменниці, пов'язані із трагічною прихильністю до одруженого чоловіка, присутні і в романі «Вчитель», та в створеній на його основі книзі «Джейн Ейр» (1847). Правда, на відміну від реальних подій, в романі драматична колізія закінчується щасливим фіналом: скромна гувернантка Джейн Ейр стає графінею Рочестер.

Центральним персонажем стає вродлива, скромна, цнотлива дівчина. *Jane Eyre is a governess, an orphan, penniless and plain but full of courage and spirit* (зі слів післямови Артура Зейгера до роману). Разом із загальними для всіх романтичних героїнь рисами, Джейн має й те, що у XIX ст. називали «чутливістю». Вона полюбляє гуляти на самоті лісними полянами і мріяти при місячному сяйві біля вікна своєї спальні, легко плаче, а у найвідповідальнішу мить втрачає свідомість. Такою є Джейн Ейр з її внутрішніми душевними протиріччями. Вона погоджується стати дружиною містера Рочестера, відмовляючись при цьому від дорогих подарунків. Вона палко кохає, проте залишає свого обранця, дізнавшись, що він одружений. Таємниця походження Джейн, яка розкривається у середині роману, приносить їй чималий спадок. І навіть типово готична розв'язка роману, палаючі останки маєтку Торнфілд та самогубство дружини Рочестера, символізують щасливий фінал – ніщо не заважатиме героям бути разом.

Місцем дії стає стародавній, похмурий і величезний, покинутий і напівзруйнований замок або маєток, із яким обов'язково пов'язана якась кривава подія, що відбулася в його стінах в минулому, посилена можливою присутністю потойбічних сил. Для романів Ш. Бронте характерні готичні мотиви, такі як нічні крики, демонічний сміх, незрозумілі події, що відбуваються у домі. Ледве чутне шарудіння, звучання віддаленої мелодії,

безшумні кроки та несамовитий крику і є саме тією таємницею, яка згодом розкривається для головної героїні Джейн:

... I started wide awake on hearing a vague murmur, peculiar and lugubrious, which sounded, I thought, just above me [109, 225].

It was a curious laugh; distinct, formal, mirthless. It passed off in a clamorous peal that seemed to wake an echo in every lonely chamber; though it originated but in one [109, 278].

Руїни символізують тлінність усього існуючого, створюють атмосферу розпаду, хаосу та занепаду. Подібне сполучення сили та меланхолії надає будівлі живописний вигляд.

I loved their sequestered home. In the grey, small, antique structure, with its low roof, its latticed casements, its mouldering walls, its avenue of aged firs – all grown aslant under the stress of mountain winds; its garden, dark with yew and holly – and where no flowers but of the hardiest species would bloom – found a charm both potent and permanent [109, 309].

Оповідна манера Ш. Бронте характеризується високою образністю, емоційністю і експресивністю. Це створюється за допомогою таких стилістичних прийомів, як тропи (різні епітети, прості й розгорнуті метафори, гіперболи), іронія: «*noxious allusion*» – «отруйний натяк», «*tranquil regard*» – «ласкаве ставлення», «*I have no feelings*» – «Гадаєте, я черства, запекла, гальська сільфіда, британський гном».

Автор також широко застосовує фразеологізми «*do nothing for your keep*» – «жити на чужих харчах» і літературні алюзії на пісню Едвіна Ренсфорда, сучасника Ш. Бронте, Біблію, поему Томаса Мура, поему «Загублений рай» Джона Мільтона (*This pale crescent was **he likeness of a Kingly Crown**; what it diademed was **the shape which shape had none** [109, 107]. – Цей блідий півмісяць був **Подобою царської корони а те, що він увінчував, формою, позбавленою форми**) та інші. Крім того, для авторської мови Шарлотти Бронте характерне також використання інверсії і повторів й алтерації.*

2.2 Особливості перекладу побутових культурно-маркованих одиниць

Особливим блоком в перекладознавстві виступають культурно-марковані одиниці, що відображають лінгвокультурологічні особливості.

Розуміння культурно-маркованих лексем допомагає перекладачеві відтворити широку панораму об'єктів матеріальної культури. Матеріальна культура веде до пізнання культури духовної, розуміння менталітету соціуму, в якому створювався оригінальний текст.

Під культурно-маркованими елементами будемо розуміти побутові реалії епохи Шарлотти Бронте відповідно до класифікації С. Влахова та С. Флоріна [21, 51-165] та поетоніми (антропоніми й топоніми) роману «Джейн Ейр».

Побутові реалії складають наступні тематичні групи лексем:

а)одяг, головні убори; б) транспорт; в) житло, майно; г) їжа, напої; д) одиниці міри; є)звертання.

2.2.1 Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення одягу

У романі зустрічається багато реалій на позначення предметів одягу.

*Bessie had now finished dusting and tidying the room, and having washed her hands, she opened a certain little drawer, full of splendid shreds of silk and satin, and began making a new **bonnet** for Georgiana's doll [109, 20-21].*

*Бесі саме скінчила стирати порошок і прибирати в кімнаті; помивши руки, вона одсунула шухлядку комода, повну чудових клаптиків шовку й атласу, і заходилась робити з них новий **капорець** для Джорджіаниної ляльки [107, 19].*

*Бессі закінчила прибирати в кімнаті й, вимивши руки, висунула одну з маленьких шухляд, повну різних обрізків шовку і атласу, і почала робити новий **очіпок** для ляльки Джорджіани [108].*

У словнику Вебстера знаходимо наступне визначення слова «*bonnet*»: «*a cloth or straw hat tied under the chin and worn by women and children*». В обох перекладах бачимо приклад вживання українського відповідника на позначення предмету одягу *bonnet* – *очіпок/капорець/капелюшок/*.

Далі в тексті знаходимо дещо інший переклад тієї ж культурно-маркованої одиниці:

*I soon rose, quietly took off my **bonnet** and gloves* [109, 214].

*Я підвелася, спокійнісінько, не чекаючи запрошення, скинула **капелюшок** і рукавички* [107, 212].

*Я підвелася, тихенько, не чекаючи запрошення, скинула **капелюшок** і рукавички* [108].

В залежності від контексту, може відбуватися неточність відтворення значень або заміна відповідником.

*The library looked tranquil enough as I entered it, and the Sibyl – if Sibyl she were – was seated snugly enough in an easy-chair at the chimney-corner. She had on a red cloak and a black **bonnet**: or rather, a broad-brimmed gipsy **hat**.*[108, 183].

*У бібліотеці було тихо, а Сивіла, — коли це була вона, — досить спокійно сиділа в кріслі біля каміна. На ній був червоний плащ й чорний **капелюх**, або, швидше, крилатий циганський **бріль**.* [107, 185].

*Коли я зайшла до бібліотеки, там було досить тихо, а Сивіла – якщо це була вона – сиділа в кріслі біля коминка. На ній був червоний плащ і чорний **капелюх**, чи радше широкополий циганський **бріль**.* [108].

У даному прикладі при перекладі англійського слова «*hat*» перекладачі вживають конкретизацію – «*бріль*», тобто не просто *капелюх*, а *бріль*. Бріль – традиційний український і білоруський сільський літній головний убір з широкими крисами; плетений із соломи у різний спосіб, зазвичай чоловічий. (Тут і далі посилання на тлумачний словник української мови в 11 томах [90]). Проте незрозуміло, чому обидва перекладачі вживають дану лексему у поєднанні із прикметником «циганський», адже відповідно до визначення,

брить робили із соломи, а, як ми знаємо, циганський капелюх шиють з іншого матеріалу. Можливо, вибір даної одиниці обумовлений схожістю форми, тобто циганський капелюх, як і бріль, має широкі поля.

*The two younger of the trio (fine girls of sixteen and seventeen) had **grey beaver hats**, then in fashion [109, 55].*

*Дві молодші з цієї трійки (гарні дівчата шістнадцяти й сімнадцяти літ) мали на головах, за тодішньою модою, **сірі касторові капелюшки** [107, 61].*

*Дві молодші (вродливі дівчата шістнадцяти й сімнадцяти років) мали **сірі боброві капелюшки**, останній писк моди [108].*

У ХІХ столітті у Британії сірий колір вважався аристократичним. П. Соколовський вдається до контекстуального відповідника – *beaver hats* – *касторові капелюшки*. (Кастор – цупке вовняне сукно з ворсом на споді). Лексема «касторові» підкреслює склад матерії та її високу цінність. Зазначимо, що це слово не широкоживане, а отже, може викликати труднощі у розумінні українським читачем, в той час як переклад У. Гигораш *боброві капелюшки* зрозуміліший і не втрачає своєї статусної маркованості. У перекладі У. Григораш застосовано калькування. При цьому переклад *боброві капелюшки* є абсолютним відповідником.

Розглянемо наступні приклади з тексту:

*... Mr. Lloyd helped himself to **a pinch of snuff**. As he was returning the box to his waistcoat pocket, a loud bell rang for the servants' dinner; he knew what it was. That's for you, nurse,» said he; "you can go down; I'll give Miss Jane a lecture till you come back [109, 22].*

*Містер Ллойд узяв понюхати **табак**. Коли він вкладав табакерку назад до кишені жилета, задзвенів дзвінок, скликаючи слуг на обід; містер Ллойд знав, що означає цей дзвінок. – Це вам, няню, – сказав він. – Можете йти вниз. Поки ви повернетесь, я дам міс Джейн деякі настанови [107, 21].*

*Містер Ллойд витягнув **табакерку**, нюхнув тютюну і знову заховав її до кишені. Задзвенів дзвінок, який скликав слуг до обіду, і містер Ллойд добре це*

знав. – *Це для вас, няню, – сказав він, – можете йти вниз, а я залишуся тут із міс Джейн, поки ви не прийдете. Хочу дати їй деякі настанови* [108].

Реалія *a pinch of snuff* дослівно перекладається як *понюшка тютюну*. (Понюшка – одна пучка тютюну як одноразова доза для нюхання. В обох прикладах перекладач уникає дослівної інтерпретації, застосовуючи прийом опущення (переклад П. Соколовського *a pinch of snuff* – просто як *табак*) та модуляції, тобто смисловий розвиток (переклад У. Григораш, де *a pinch of snuff* перекладено як *табакерка*). Під модуляцією, відповідно до В. Н. Комісарова, розуміємо лексико-семантичну заміну слова або словосполучення мови оригіналу одиницею мови перекладу, значення якої є логічним наслідком значення вихідної одиниці [41, 248].

Іншим прикладом культурно-маркованої лексики є предмет одягу *frock* – *жіноче плаття*:

– *Is it necessary to change my frock?*

– *Yes, you had better: I always dress for the evening when Mr. Rochester is here* [109, 113].

– *А хіба конче переодягатись?*

– *Так було б краще. Я завжди переодягаюсь на вечір, коли містер Рочестер удома* [107, 115].

– *Невже обов'язково переодягатися?*

– *Так, краще надіти іншу сукню; я завжди так роблю, коли містер Рочестер тут* [108].

Знаходимо приклад модуляції – *to change my frock* – *переодягатися* (обидва переклади) та підбору відповідника *frock* – *сукня* (У. Григораш).

У розмові містера Рочестера із Джейн знаходимо вживання культурно-маркованої одиниці на позначення коштовної прикраси:

How very serious – how very solemn you look: and you are as ignorant of the matter as this cameo head (taking one from the mantelpiece) [109, 129].

*Яка ви поважна, яка врочиста з виду, але так само мало тямите в цій справі, як оця **камея** (мовлячи це, він взяв з камінної полиці камею) [107, 133].*

*Яка ви серйозна і поважна! Та ви знаєте про це так само мало, як і оця **камея**, – (кажучи це, він узяв із кам'яної полиці камею) [108].*

Камея – виріб із каменю або черепашки, що має художню рельєфну різьбу; уживається як прикраса (у брошках, перснях і т. ін.); брошка з такою прикрасою. Обидва перекладачі послуговуються транскрипцією з елементами транслітерації *cameo* – *камея*.

В уривку, де Джейн Ейр готується до весілля із містером Рочестером, знаходимо реалії на позначення предметів одягу:

*I'll be married in this **lilac gingham**: you may make **a dressing-gown** for yourself out of the pearl-grey silk, and an infinite series of **waistcoats** out of the black satin [109, 251].*

*Я так і поїду до шлюбу в цій дешевій **фіалковій сукні**, а ви зі сріблясто-сірого шовку можете пошити собі **халата**, а з чорного атласу добрий десяток **камізельок** [107, 253].*

*Я стану до віттаря в оцій **бузковій сукні**: з того сріблясто-сірого шовку можете пошити собі **халат**, а з чорного атласу – дюжину **жилетів**» [107].*

Український відповідник (одиничний відповідник, В. Н. Комісаров) - *lilac gingham* – *бузькова сукня* (У. Григоращ), *фіалкова сукня* (П. Соколовський);

a dressing-gown – *халат* (обидва переклади);

waistcoat – *жилет* у перекладі У. Григоращ, П. Соколовський знаходить відповідник, що передає український колорит – *камізелька*.

Конкретизація – *gingham* – *сукня* (обидва переклади). У словнику Мюллера зазначено [95]: *a gingham* – смугаста або картата паперова або льняна матерія із фарбованої пряжі. Так як мова йде про одяг, то перекладачі вдало перекладають *a gingham* як *сукня*.

*I took up my **muff** and walked on [109, 109].*

*Я підняла свою **муфту** і пішла далі [107, 112].*

А я підняла **муфту** й пішла далі [108].

У наведеному вище прикладі перекладачі знайшли український відповідник (одиничний відповідник, В. Н. Комісаров) – *tuff* – *муфта* (обидва переклади).

У Ловудському інтернаті у сиріт виховували витривалість, стійкість, загартованість. Велику увагу приділяли правильній осанці.

...*Bessie sometimes spoke of it as a place where young ladies sat in the stocks, wore **backboards**, and were expected to be exceedingly genteel and precise* [109, 24].

Бесі казала, що дівчат тримають там дуже суворо, закладають їм за спину **лінійку**, щоб не горбилися, і вимагають од них надзвичайної чемності й слухняності» [107, 27].

В школі до молодих леді ставляться дуже вимогливо, закладають **лінійку** за спину, щоб не горбилися, вчать, як бути ввічливими й охайними [108].

У словнику Мюллера *a backboard* перекладається як *спинотримач*. Проте *спинотримач* звучить для українського читача незвично. У перекладах зустрічаємо контекстуальний відповідник *лінійка*, яку закладали за спину. Такий переклад є більш прийнятним, адже викликає в українського читача таку ж реакцію, як і англійське слово *backboard* у читачів оригіналу.

Розглянемо приклад застосування заміни:

Hardened girl! – exclaimed Miss Scatcherd; *nothing can correct you of your slatternly habits: carry the **rod** away* [109, 52].

От запекла дитина! — вигукнула міс Скетчерд. — Нічим з неї не виб'єш звички до неохайності. Віднеси **різки** назад! [107, 54].

От уперта дитина! – вигукнула міс Скетчерд. – Ніхто не може вибити з тебе неохайності! А тепер віднеси **різки** назад»[108].

В обох наведених перекладах бачимо вживання заміни, а саме заміна іменника в однині *the rod* – лозина, тонка гілка іменником у формі множини *різки*, що є більш доречним для передачі реалій життя і виховання у XIX ст.

Ш. Бронте описує поганенький одяг дівчаток-сиріт в інтернаті:

... *all, too, wearing woollen stockings and country-made shoes, fastened with brass buckles* [109, 38].

...*усі у вовняних панчохах та неоковирних черевиках з мідними пряжками* [107, 43].

Фраза «*country-made shoes*» (*country-made* – not made in a factory or by a skilled person as their job [103]) підкреслює понижене положення дівчат порівняно з їхніми так званими благодійниками. Обидва перекладачі знаходять українські відповідники, проте переклад П. Соколовського *неоковирні черевики* (зроблений грубо, невміло, недбало (про предмети)) є стилістично-забарвленим, а переклад У. Григораш *прості* є стилістично-нейтральним.

2.2.2 Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення транспортних засобів

У тексті роману зустрічаємо культурно-марковані одиниці на позначення транспорту та слів, пов'язаних із ним.

The coach drew up; there it was at the gates with its four horses and its top laden with passengers: the guard and coachman loudly urged haste; my trunk was hoisted up; I was taken from Bessie's neck, to which I clung with kisses [108, 40].

Запряжений четвернею диліжанс, із повним пасажирів імперіалом, підкотив до воріт, кондуктор і кучер голосно нас квапили, мою валізу внесли в диліжанс [107, 42].

Під'їхала карета; вона зупинилася біля воріт, запряжена чотирма кіньми і переповнена пасажирами. Кондуктор і кучер голосно нас квапили, мою валізу занесли в екіпаж [108].

І *диліжанс, і карета* є однаковими за виглядом і призначенням – «чотириколісний кінний повіз на ресорах». *Диліжанс* – вид карети. Тож, вважаємо, що українські відповідники слова *coach* є доречними.

Далі у перекладі У. Григораш знаходимо лексему *carriage* як *екіпаж*.

...they were all gone out in the *carriage* with their mama [109, 19].

... нікого з Рідів не було вдома: всі вони, - і дітки, й матуся, - подалися кудись у *кареті* [107, 18].

...нікого з Рідів не було вдома, вони поїхали кататися в *екіпажі* зі своєю матір'ю [108].

При перекладі лексеми *carriage* П. Соколовський використовує конкретизацію – *карета*, натомість У. Григораш послуговується українським відповідником – *екіпаж*.

Слово *кондуктор* не є новим і означає не лише працівника міського транспорту, що продає квитки й стежить за порядком у трамваї, тролейбусі, автобусі. У ті часи, коли люди пересувалися на каретах, поруч із кучером сидів кондуктор. Саме на ньому лежала уся відповідальність за пошту, посилки, пасажирів і карету. У словнику Вебстера знаходимо лише визначення кондуктора як *особи, що працює на залізниці*. Це свідчить про те, що якщо основне значення слова *guard* – *охорона*, то це слово у вікторіанській Англії означало особу, що охороняла пошту, посилки та пасажирів карети. Тому, підбір українського відповідника *кондуктор* є вдалим.

Обидва перекладачі наводять українські відповідники і при перекладі слова *coachman* – *кучер*.

A touch of a spurred heel made his horse first start and rear, and then bound away; the dog rushed in his traces; all three vanished [109, 109].

Він торкнув коня острогами, і той рвонувся, став дибки й пішов чвалом, собака помчав вслід за ним — і всі троє зникли [107, 112].

Він торкнувся коня острогами, і той став дибки, а потім рвонув уперед, собака помчав слідом — усі троє зникли [108].

У наведеному вище прикладі перекладачі застосували прийом опущення – *a spurred heel* переклали як *остроги* (остроги – металева дужка з зазубреним або гладеньким коліщам, прикріплена до задника чобота верхівця, якою при

потребі підганяють коня). До того ж, застосована заміна форми однини формою множини.

*He hoisted it on to the **vehicle**, which was a sort of car, and then I got in* [109, 89].

*Він відніс валізу в **екіпаж** — невеличку закриту **карету**; я теж сіла туди* [107, 91].

У словнику Мюллера *vehicle* перекладається як *засіб пересування, автомобіль*. Так як у ХІХ столітті основним засобом пересування, крім коней, була карета/диліжанс, повністю погоджуємося із застосуванням контекстуального (оказіонального) відповідника у перекладі – *екіпаж* (загальна назва легких ресорних пасажирських повозок) з уточненням – *невеличка закрита карета* (П. Соколовський) / *екіпаж, який був чимось схожий на карету* (У. Григораш).

2.2.3 Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення житла

Велику роль у житті англійців відігравав будинок, домівка. В загальнолюдській матриці концепт «дім» – це складне, багатокомпонентне ментальне створення. Дім – це не просто який-небудь артефакт – будівля, дерев'яна або мурована, та не тільки лінгво-ментальний простір, що включає такі загальнолюдські поняття як Серце, Віра, Надія, Любов, але це також і культурний простір людини [6].

Будинок вікторіанської доби був зазвичай двоповерховим. Серед головних особливостей планування будівлі було використання еркерів, башт, фризів, гостроверхих дахів, безліч вікон різного об'єму, велика кількість вбудованих шаф, комор, великі приміщення кухні і вітальні, і маленькі спальні кімнати. В буржуазних будинках обов'язково було три просторих приміщення: кухня, їдальня і вітальня, часто присутній камін, просторі холи, обов'язково

була тераса з колонами, і часто не одна, велика кількість різьбленого декору на фасаді [19].

Описи приміщень і декору вказують на статус господарів і вишуканий стиль, характерний тій епосі. Тому більшість слів може розглядатися як культурно-маркована лексика. Джейн описує червону кімнату, де її закрила міс Еббот у якості покарання:

... yet it was one of the largest and stateliest chambers in the mansion. A bed supported on massive pillars of mahogany, hung with curtains of deep red damask, stood out like a tabernacle in the centre; the two large windows, with their blinds always drawn down, were half shrouded in festoons and falls of similar drapery; the carpet was red; the table at the foot of the bed was covered with a crimson cloth; the walls were a soft fawn colour with a blush of pink in it; the wardrobe, the toilet-table, the chairs were of darkly polished old mahogany. Out of these deep surrounding shades rose high, and glared white, the piled-up mattresses and pillows of the bed, spread with a snowy Marseilles[- Marseilles – strong cotton cloth made in Marseilles, France] counterpane. Scarcely less prominent was an ample cushioned easy-chair near the head of the bed, also white, with a footstool before it; and looking, as I thought, like a pale throne [109, 13].

Це була найбільша й найпишніша кімната в усьому будинку. Посередині стояло величезне ліжко червоного дерева з масивними колонами і червленими заслонами, два високі вікна з постійно опущеними завісами наполовину ховалися за фестонами і пишними порт'єрами. Килим був червоний, а столик у ногах ліжка покритий кармазиною тканиною. Стіни були м'якого жовтувато-брунатного кольору з легким відтінком рожевого, шафа, туалетний столик і крісла – з полірованого червоного дерева. Тут тіні здавалися особливо великими, а перини і подушки, складені великою купою на ліжку, білили на тлі пурпурної кімнати. Не менш видатним було широке, м'яке крісло з підставкою для ніг, також білого кольору, яке стояло в узголів'ї ліжка і, на мою думку, було схоже на трон [107, 14].

Проте то була одна з найбільших і найпишніших кімнат у будинку. Посередині, наче церковна рака, стояло ліжко з масивними стовпчиками з червоного дерева, завішене пурпуровою заслоною. Два високих вікна із завжди спущеними шторами були наполовину сховані під фестонами й пишними згортками драпрі з тої самої тканини; килим був червоний, стіл у ногах ліжка застелений багряним сукном; шпалери були світло-брунатні з рожевим відтінком; шафа, туалетний столик і крісла — з полірованого червоного дерева. В цій червонястій півтемряві біліла куна перин та подушок на ліжку, застеленому сніжно-білим пікейним покривалом. Так само чітко вирізнялося й велике м'яке крісло у білому чохлі, в головах ліжка, і стільчик під ноги перед ним. Це крісло видавалось мені якимсь білим тронем [108].

У наведеному вище прикладі перекладачі вдаються до наступних трансформацій при перекладі культурно-маркованої лексики. Розглянемо їх.

Генералізація – обидва перекладачі переклали *mansion* просто як будинок, не показавши, що *mansion* – особняк, великий будинок. На нашу думку, перекладачі вважають, що читач вже має базові фонові знання щодо будівництва будинків вікторіанської епохи, а саме що це були двоповерхові великі розкішні будівлі.

У наступному прикладі – *blinds* – *завіса* (хоча *blinds* – штори, жалюзі) – П. Соколовський послуговується генералізацією, замінюючи гіпонім *штори* гіперонімом *завіса*.

Контекстуальний відповідник – *a snowy Marseilles counterpane* – сніжно-біле пікейне покривало (У. Григораш). Пікейне – від піка – бавовняна або шовкова тканина полотняного переплетення з рельєфним малюнком у вигляді рубчиків або опуклих візерунків на лицьовому боці. В результаті заміни *Marseilles* на *пикетне* смисловий зміст уривка не змінюється, хоча відмінність лексичних одиниць досить значна. Проте, перекладач міг би застосувати транскодування – *марселеве покривало*. П. Соколовський опускає переклад даної лексеми.

Статусно-марковані назви, що вказують на дизайн і стиль, потребують детальніших пояснень, за відсутності яких статусні характеристики предметів інтер'єру нівелюються, як це і сталося у наведеному прикладі. Перекладачі не зберігають коментар *Marseilles – strong cotton cloth made in Marseilles, France*, наявний в оригіналі твору. Через це український читач втрачає розуміння лексичної одиниці *a snowy Marseilles [Marseilles – strong cotton cloth made in Marseilles, France]*.

Like a tabernacle – наче церковна рака (переклад У. Григораш). У словнику Вебстера знаходимо, що *a tabernacle* – a house of worship; specifically: a large building or tent used for evangelistic services; a tent used as a sanctuary for the Ark of the Covenant by the Israelites during the Exodus and until the building of the Temple. Українські переклади – *шатро, скинія* (похідний храм євреїв під час мандрів пустелею). *Рака* – велика кам'яна гробниця для зберігання останків тих, кого християнська церква визнавала святими. Порівнявши лексему оригіналу та перекладу, бачимо, що вони мають нееквівалентні значення. Вважаємо, що перекладач обрала лексичну одиницю *раку*, бо, мабуть, вона є більш характерною для православної релігії, ніж слова *скинія/шатро*.

У розглянутому вище уривку роману знаходимо три приклади калькування:

massive pillars – масивні колони (переклад П. Соколовського), *масивні стовпчики* (переклад У. Григораш). Вважаємо переклад П. Соколовського більш адекватним, адже зазвичай кажуть *ліжка із колонами*, а не *зі стовпчиками*.

The toilet table – туалетний столик (обидва переклади). В оксфордському словнику дається наступна дефініція лексемі *a toilet table* – a table with a mirror and drawers, used while dressing or applying make-up [104].

Footstool – стільчик під ноги (переклад У. Григораш).

Отже, бачимо, що в розглянутих прикладах лексичні одиниці мови джерела перекладені шляхом заміни їх складових частин лексичними відповідниками мови перекладу.

Крім того, знаходимо приклад застосування модуляції (смісловий розвиток) у перекладах.

Модуляція – *footstool* – *підставка під ноги* (переклад П. Соколовського). *Stool* перекладається як *стілець*, *табурет*. Виходячи з того, що на цей *стілець* ставлять ноги, його можна назвати *stool* – *підставка*.

Український відповідник – *crimson cloth* – *кармазинова тканина* (П. Соколовський), *багряне сукно* (У. Григораш).

Curtains – *заслона*. Вважаємо переклад *заслона* недоречним, наш варіант перекладу – *балдахін*. Іншими прикладами вдалого підбору українського відповідника є *blinds* – *штори* (переклад У. Григораш); *drapery* – *порт'єри* (П. Соколовський).

Контекстуальний (оказіональний) відповідник – *mattresses* – *перини* (обидва переклади). Вважаємо переклад даної одиниці вдалим, адже у ХІХ столітті ще не було матрасів.

The walls – *шпалери* (переклад У. Григораш), проте П. Соколовський переклав *walls* повним еквівалентом *стіни*.

Опущення – при перекладі П. Соколовський вилучає словосполучення *like a tabernacle in the centre*; далі ж у цьому уривку знаходимо, що перекладач вилучає і *a snowy Marseilles*.

Транслітерація з елементами транскрипції – *festoon* – *фестон* (обидва переклади). (Фестон – невеликий, зубчастої або округлої форми, виступ, низкою яких оздоблюють краї чого-небудь (завіси, скатертини, сукні тощо)).

Додавання – *drapery* – *згортки драп'єри* (переклад У. Григораш)

Конкретизація – *chairs* – *крісла* (обидва переклади).

У наступному прикладі при перекладі вжито прийом транскрипції *boudoir* – *будуар*.

*They will come to her **boudoir**, no doubt [109, 135].*

*Вони, безперечно, пройдуть у **будуар** [107,126].*

*Без сумніву, вони піднімуться в її **будуар** [108].*

Розглянемо опис традиційного вечору аристократичної родини:

*...were now clustered round their mama in the drawing-room: she lay reclined on a **sofa** by the **fireside**, and with her darlings about her (for the time neither quarrelling nor crying) looked perfectly happy [109, 7].*

*...зібралися тепер у вітальні біля своєї матері, що напівлежала на **канані** біля **каміна** і здавалася цілком щасливою серед своїх дорогих діток (в ту хвилину вони не билися й не ревли) [107, 9].*

*... скупчилися у вітальні навколо своєї матері, яка, відкинувшись на подушки, велично лежала на **софі** неподалік від **коминка**; в оточенні своїх милих малят (які нарешті припинили скиглити і плакати) вона здавалася цілком щасливою [109].*

У наведеному вище прикладі знаходимо такі прийоми при перекладі:

підбір українського відповідника – *sofa* – *канана* (переклад П. Соколовського), натомість У. Григораши послугується транслітерацією – *sofa* – *софа*.

У словнику Мюллера переклад *fireside* – *місце біля каміна*. Бачимо, що П. Соколовський та У. Григораши застосовують конкретизацію – *fireside* – *камін/комінок*, зменшувальна форма від *комин*.

Джейн, здивована красою Торнфілду, описує хол маєтку:

*Traversing the long and matted gallery, I descended the slippery steps of oak; then I gained the hall: I halted there a minute; I looked at some pictures on the walls (one, I remember, represented a grim man in a **cuirass**, and one **a lady with powdered hair** and a pearl necklace), at a bronze lamp pendent from the ceiling, at a great **clock** whose **case was of oak** curiously carved, and ebon black with time and **rubbing**. Everything appeared very stately and imposing to me [108, 93-94].*

Проминувши довгий застелений килимом коридор, я спустилася слизькими дубовими сходами в хол. Тут я на хвилинку затрималася, щоб роздивитися картини на стінах (на одній, пам'ятаю, був намальований похмурий чоловік у кірасі, на другій — дама з напудреним волоссям і в перловому намисті), бронзову лампу, що звисала зі стелі, потемнілий від часу стінний годинник у дубовому футлярі з вигадливою різьбою. Все здавалось мені пишним і величним [107, 94].

Перетнувши застелений килимом коридор, я спустилася вузькими дубовими сходами в хол. Тут я зупинилась і почала роздивлятися картини на стінах (пам'ятаю, що на одній із них був зображений суворий чоловік у латах, на другій – дама з напудреним волоссям і намистом із перлин), бронзову лампу, що звисала зі стелі, потертий і почорнілий від часу годинник у дерев'яній оправі з цікавим різьбленням. Все це виглядало дуже велично [108].

При перекладі лексеми *cuirass* (металевий панцир на груди й спину для захисту від холодної та вогнепальної зброї) у першому випадку застосована транскрипція – *кіраса*. У сучасному перекладі Уляни Григораш знаходимо український відповідник *лати* (металева спорядження стародавнього воїна, яке захищало від холодної, а пізніше і від вогнепальної зброї).

A lady with powdered hair – йдеться про перуки. Річ у тім, що починаючи з XIV століття, коли жінки й чоловіки носили перуки, за відсутності шампунів мити їх було довгою і нудною справою, та й гаряча вода не завжди була. Пудра – засіб захисту від бруду. Стару пудру струшували, нову наносили – і більш чисто. Крім того, пудрою користувалися, щоб зробити волосся на перуці світлим [34]. Обидва перекладачі вдаються до послідовного перекладу, застосовуючи калькування *a lady with powdered hair* – дама з напудреним волоссям.

Конкретизація – *a clock* – настінний годинник (П. Соколовський), бо *clock* – саме настінний годинник на відміну від *a watch* – ручний годинник.

При перекладі лексеми *case* як *футляр* П. Соколовський застосовує відповідник слова *case* – *футляр*, проте вважаємо даний переклад невдалим, так як футляр – коробка, ящик або чохол, куди кладуть певну річ для зберігання, захисту її від пошкодження, запилення тощо. Із контексту ми дізнаємося, що годинник висить на стіні, а не лежить у футлярі. У. Григораш чудово справилась із перекладом, запропонувавши контекстуальний відповідник – *оправа*. Годинник у дерев'яній оправі звучить набагато краще.

Case was of oak – *дубовий футляр* (П. Соколовський), український відповідник, у той час як У. Григораш використовує генералізацію – *дерев'яна оправа*.

П. Соколовський та У. Григораш застосовують контекстуальні відповідники при перекладі лексеми *rubbing* – *різьба* (П. Соколовський), *різьблення* (У. Григораш). Словникове значення цієї одиниці – *тертя, натирання*. Розуміємо, що мова йде про різьблення як елемент декору.

Розглянемо наступний приклад із роману.

Mounting to it by two broad steps, and looking through, I thought I caught a glimpse of a fairy place, so bright to my novice-eyes appeared the view beyond. Yet it was merely a very pretty drawing-room, and within it a boudoir, both spread with white carpets, on which seemed laid brilliant garlands of flowers; both ceiled with snowy mouldings of white grapes and vine-leaves, beneath which glowed in rich contrast crimson couches and ottomans; while the ornaments on the pale Parian [29 - Parian – made of white semitranslucent marble quarried at Paros] mantelpiece were of sparkling Bohemian glass, ruby red; and between the windows large mirrors repeated the general blending of snow and fire [109, 98].

Піднявшись двома широкими приступками й зазирнувши досередини, я подумала, що потрапила у залу в казковому палаці – такою розкішною здавалася ця кімната моїм недосвідченим очам. А це ж була тільки гарно оздоблена вітальня з будуаром; обидві кімнати були застелені білими килимами, на яких, здавалось, були розкладені гірлянди яскравих квітів; і там, і

там стеля була оздоблена білосніжними **ліпними** виноградними **тронами та листям**, проти яких пламеніли яскраво-червоні **канани та отоманки**; на каміні з світлого **пароського мармуру** стояли блискучі **кришталеві вази рубінового кольору**, а великі **люстри** між вікнами відбивали це сліпуче поєднання снігу та полум'я [107, 100].

Наблизившись і здолавши дві широкі сходинки, я заглянула всередину – мені примарилося, що я потрапила до казки, такою чарівною здалася мені ця кімната; нічого схожого в своєму житті я ще не бачила. І все-таки це була тільки гарно прибрана вітальня; обидві кімнати були застелені білими килимами, на яких, здавалося, розквітли яскраві гірлянди квітів; в обох стелі були прикрашені білосніжною **ліпниною у формі виноградних ягід та лози**; яскраво-червоні **диванчики та оттомани** сильно контрастували з цим усім; на коминку з блідого **пароського мармуру** стояли блискучі **кришталеві вази рубінового кольору**, а великі **дзеркала** між вікнами відбивали це поєднання снігу і полум'я [108].

Знаходимо транслітерацію – *ottomans* – **оттоманки** (обидва переклади);
boudoir – **будуар** (П. Соколовський)

У другому варіанті перекладу (У. Григоращ) лексична одиниця *boudoir* взагалі відсутня, що в теорії перекладу прийнято називати прийомом опущення.

Підбір українського відповідника – *mouldings of grapes and vine-leaves* – **ліпні трони та листя/ліпнина у формі виноградних ягід та лози**;

couches – **канани** (П. Соколовський) / **диванчики** (У. Григоращ);

Модуляція – *Parian mantelpiece* – **пароський мармур**. У словнику знаходимо переклад *mantelpiece* як **облицювання каміну**. Слово **пароський** походить від *Paros* – острів Греції, де видобували мармур. Отже, обидва перекладачі вдаються до смислового розвитку. *Paros* відомий мармуром, а, отже, і переклали *Parian mantelpiece* як **пароський мармур**. Крім того, зазначимо, що в обох перекладах відсутній авторський коментар *Parian – made of white semitranslucent marble quarried at Paros*, через що читач не має змоги

отримати необхідну фонову інформацію для розуміння даної лексичної одиниці.

Генералізація – *Bohemian glass* – *кришталеві вази* (обидва переклади). Вважаємо даний переклад недоречним. Існує словосполучення *Богемське скло*, яке б підійшло для перекладу.

Контекстуальний (оказіональний) відповідник – *mirrors* – *люстри* (П. Соколовський). На нашу думку, П. Соколовський перекладає *mirrors* як *люстри*, бо люстри у ХІХ столітті були кришталевими. Кришталь відбивав блиск (поєднання снігу та полум'я).

Обидва перекладачі послуговуються контекстуальним відповідником при перекладі лексеми *glass* як *вази* (обидва переклади).

У наступному прикладі *Only the bed was stripped of its hangings*

[109, 143] переклад, виконаний У. Григораш, більш точно передає культурно-марковану інформацію *...тільки бракувало завіс навколо ліжка* [108, с.134], в той час як другий варіант перекладу П. Соколовським транспонує хибне уявлення про елементи декору *...тільки на ліжку бракувало запони*. Обидва перекладачі підібрали українські відповідники *завіса/запона*.

Розглянемо наступні приклади реалій на позначення назв меблі.

Adele, who appeared to be still under the influence of a most solemnising impression, sat down, without a word, on the footstool I pointed out to her [109, 167].

Адель, що й далі перебувала під впливом урочистої події, не мовивши ні слова, сіла на ослінчик, який я їй показала [107, 164].

Адель, яка все ще була під впливом цієї урочистої обстановки, тихенько, без жодного слова присіла на ослінчик, який я їй показала [108].

Вважаємо підбір контекстуального відповідника *ослінчик* (footstool) – переносна кімнатна лава для сидіння [90] – доречним (обидва переклади).

Культурно-марковану лексему зустрічаємо в уривку, де Джейн Ейр, чекаючи на гостей, читає книгу:

I retired to a window-seat, and taking a book from a table near, endeavoured to read [109, 168].

Сама я, взявши зі столу книгу, вмостилася коло вікна й спробувала читати [107, 164].

Я сіла біля вікна і, взявши книжку зі столу, почала читати [108].

У перекладах бачимо опущення лексеми *window-seat* – комодик у еркерному вікні, відкидна кришка якого слугує сидінням, зручним для людини, яка читає: природне світло падає на книгу, а людина сидить спиною до вікна – та вживання описового перекладу *сіла біля вікна/вмостилася коло вікна*. Вважаємо такий прийом недоречним, адже можна було перекласти описово, *диванчик біля вікна*.

2.2.4 Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення їжі

У романі знаходимо багато прикладів використання культурно-маркованих одиниць на позначення їжі.

Розмові Бессі із місіс Рід щодо вечері:

Bessie, I could fancy a Welsh rabbit for supper [1089, 28].

Бессі, чи не приготувати нам грінок із сиром на вечерю? [107, 23].

Бессі, може, приготуємо грінки із сиром на вечерю? [108].

В оксфордському словнику знаходимо пояснення страві *a Welsh rabbit* – «melted often seasoned cheese poured over toast or crackers» [oxford dictionary].

Звернемося до історії появи назви страви. *Rabbit* походить від англійського слова *rarebit*, *грінки з сиром*. *Welsh rabbit* жартівливо називалася страва, яка замінювала справжню м'ясну їжу. Це були грінки із сиром [90].

Отже, обидва перекладачі застосовують прийом генералізації, не перекладаючи дослівно «валійський кролик» із коментарем, а, натомість, перекладають узагальнивши.

Міс Темпл пригощає Джейн та Елен смаколиками:

*... she got up, unlocked a drawer, and taking from it a parcel wrapped in paper, disclosed presently to our eyes a good-sized **seed-cake** [109, 75].*

*... відсунула шухляду й дістала звідти якийсь пакуночок; розгорнувши його, вона поклала перед нами чималий **кекс з кмином** [107, 68].*

*Міс Темпл розгорнула його, і ми побачили великий смачний **пиріг із кмином** [108].*

П. Соколовський при перекладі лексеми послуговується конкретизацією *cake* – *кекс*, натомість У. Григораш перекладає українським відповідником – *пиріг*.

Звернемося до історії. Кекс з кмином займає важливе місце в англійській культурі. Традиційно в Англії відзначали не тільки свято збору врожаю, але і свято посіву. Після посіву влаштовувалося свято з піснями і танцями, а головною стравою свята був кминний кекс – випічка, присвячена тому, без чого посіву не було б – насінню (*seed*). Кекс з кмином досяг особливої популярності у вікторіанську добу, але нині вийшов з моди. Вікторіанці любили подавати цей кекс після ситного обіду, бо вважалося, що кмин поліпшує травлення. Кекс можна було довго зберігати і використовувати у разі приходу гостей, при тому, що інгредієнти кексу були недорогі й доступні.

Джейн згадує випадок, коли Бессі пригостила її смачним пирогом:

*Bessie had been down into the kitchen, and she brought up with her **a tart** on a certain brightly painted china plate [109, 22].*

*Бессі, що була зійшла у кухню, принесла мені звідти **пиріг** на яскраво розмальованій порцеляновій тарілці [107, 18].*

*Бессі пішла на кухню і принесла мені **пиріг** на яскраво розмальованій порцеляновій тарілці [108].*

Англійське *tart* перекладається як *пиріг із фруктовую начинкою*. Він є традиційним пирогом англійців, тому не випадково зустрічається у романі.

Обидва перекладачі використали український відповідник – *пиріг*.

Звернемо увагу на розмову Джейн із Сент-Джоном стосовно підготовки до Різдва:

*The two days preceding that on which your sisters are expected will be devoted by Hannah and me to such a beating of eggs, sorting of currants, grating of spices, compounding of **Christmas cakes**, chopping up of materials for **mince-pies**, and solemnising of other culinary rites [109, 393].*

*Ми з Анною будемо збивати яйця, перебирати родзинки, товкти коріння, робити **різдвяне печиво**, готувати начинку до **пирогів**, та ще виконувати інші кулінарні обряди [107, 382].*

*Ми з Ганною будемо бити яйця, чистити родзинки, подрібнювати спеції, пекти **різдвяні солодоці**, робити начинки до **пирогів** і виконувати інші кулінарні ритуали [108].*

У перекладі П. Соколовського вжито прийом конкретизації та заміни форми множини формою однини – *Christmas cakes* – **різдвяне печиво**, у перекладі У. Григораш знаходимо генералізацію – **різдвяні солодоці**.

Культурно-марковану одиницю *mince – mince pie* – обидва перекладачі переклали за допомогою генералізації – *пирог*. Проте, у словнику зазначено, що *mince pie* – a small round pie or tart containing sweet mincemeat, typically eaten at Christmas [104]. Отже, *mince pies* готували на Різдво. Вважаємо варіант перекладу *пиріг* недоречним. Наш варіант перекладу – описовий переклад – *святковий пиріг (невеличкий пиріг круглої форми із солодкою начинкою, зазвичай готують на Різдво)*.

2.2.5. Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення одиниць міри

У тексті роману вживається реалія на позначення одиниці міри.

Джейн розповідає про покарання Елен Бернс у Ловудському притулку:

... *then she quietly, and without being told, unloosed her pinafore, and the teacher instantly and sharply inflicted on her neck a dozen strokes with the bunch of twigs* [109, 45].

Це знаряддя покарання вона подала міс Скетчерд із шанобливим реверансом, а тоді спокійно, не чекаючи її наказу, розстебнула фартух, і вчителька **разів десять** шмагнула її різками **по спині** [107, 48].

Потім спокійно і без жодних нагадувань вчительки розстебнула фартух, і міс Скетчерд цими різками завдала з **дюжину** сильних різких ударів по її **спині та шиї** [108].

Зазначимо, що П. Соколовський переклав як *вчителька шмагнула її різками по спині*, хоча в оригіналі сказано *inflicted on her neck*. У. Григораш також відступає від дослівного перекладу – *завдала з дюжину сильних різких ударів по її спині та шиї*. Отже, П. Соколовський застосовує контекстуальний відповідник при перекладі – *neck – спина*, У. Григораш – контекстуальний відповідник з додаванням – *neck – спина та шия*.

Зупинимось на слові *dozen* – *дюжина*. П. Соколовський перекладає *dozen* як *десять разів*. Переклад є неточним, адже дюжина дорівнює дванадцяти. У. Григораш використовує український відповідник – *дюжина*, зберігаючи при цьому семантику лексеми.

2.2.6 Особливості перекладу культурно-маркованої лексики на позначення звертання

Мовленнєвий етикет XIX століття є доволі регламентованим. Форми звертання в часи Шарлотти Бронте суттєво відрізнялися від тих, які прийняті в Англії зараз. Вони були більш формалізовані й обмежені. При звертаннях зазвичай використовували слова «*сер*», «*мадам*», «*містер*», «*міс*», «*місіс*» («*sir*», «*madam*» (скорочено «*ma'am*»), «*Mr*»+*sirname*,» «*Miss*»+*sirname*, «*Mrs*»+*sirname*). Ці звертання свідчать не тільки про повагу до тих, кого так

називають, але і про те, що людина, яка вимовляє їх, ніби ставить себе нижче тих, до кого звертається. Люди одного віку і положення ніколи не вживали їх по відношенню один до одного.

Розглянемо приклади із тексту.

Містер Брокльгерст у розмові із міс Темпл щодо харчування дівчат у притулку звертається до неї зі словом «*madam*»:

Madam, allow me an instant [109, 60].

Хвилиночку, добродійко! [107, 61].

Так-так, хвилиночку, мадам [108].

Бачимо, що П. Соколовський послуговується адаптивним українським відповідником – *добродійка*, натомість у перекладі У. Григораш зустрічаємо транслітерацію – *мадам*.

У тексті роману зустрічаємо і скорочену форму від *madam* – *ma'am*:

– *Will you walk this way, ma'am? said the girl* [109, 90].

– *Сюди, пані, будь ласка, – мовила дівчина* [107, 92].

– *Прямуйте за мною, мем, – сказала дівчина* [108].

У першому випадку при перекладі лексичної одиниці *ma'am* – *пані* бачимо підбір українського відповідника, у перекладі У. Григораш використано прийом транскрипції – *ma'am* – *мем*.

Лексична одиниця *ma'am* зустрічається і у наступному прикладі, проте переклад дещо інший – *панно*. Крім того, бачимо і приклад транскрипції – *sir* – *сер*.

– *Now, ma'am, am I a fool?*

– *Far from it, sir* [109, 124]

– *Ну то як, панно? Я дурень?*

– *Аж ніяк, сер* [107, 125].

– *Ну то що? Може, я дурень?*

– *Це зовсім не так, сер* [107].

Форми «міс», «місіс» та «містер» вживались із прізвищем; по імені називалися лише близькі родичі. Джейн звертається до директора притулку:

Shall I, Miss Temple? [109, 45]

Правда, міс Темпл? [107, 47].

Правда, міс Темпл? [108].

У попередньому та наступному прикладах використано прийом транскрипції.

У будинку Рідів до маленької Джейн звертаються зі словом *Miss*:

What shocking conduct, Miss Eyre, to strike a young gentleman, your benefactress's son! [109, 7].

Хіба можна так негідно поводитися, міс Ейр! Бити панича, сина вашої добродійниці! Таж це ваш молодий господар! [107, 6].

Ви поводитесь огидно, міс Ейр. Як ви посміли підняти руку на джентльмена, сина своєї благодійниці! На свого панича! [108].

Слово *sir* в англomовних країнах є шанобливим звертанням до осіб чоловічої статі.

I was thinking, sir, that very few masters would trouble themselves to inquire whether or not their paid subordinates were piqued and hurt by their orders [109, 127].

Я оце подумала, сер, що мало якому хазяїну спаде на думку спитати свою підлеглу, якій він платить гроші, чи вона не ображена його наказом [107, 129].

Я оце подумала, сер, що мало який хазяїн турбуватиметься через те, що підлегла, якій він платить гроші, може бути ображена його наказом [108].

В обох перекладах застосовано прийом транскрипції – *sir* – *сер*.

Місіс Фейрфакс говорить із Джейн щодо візиту містера Рочестера та майбутнього свята:

The ladies will bring their maids and the gentlemen their valets: so we shall have a full house of it [109, 153].

Дами прибудуть з покоївками, а *джентльмени* з камердинерами. Буде в нас як на ярмарку! [107, 155].

Леді прибудуть зі своїми камеристками, а *джентльмени* з камердинерами. Тож у нас буде повний дім людей [108].

У наведеному вище прикладі бачимо застосування українського відповідника у перекладі П. Соколовського – *ladies* – *дами*. У. Григораш вдається до транскрипції – *ladies* – *леді*. Прийом транскрипції зустрічаємо у перекладі лексеми *gentlemen* – *джентльмени* (обидва переклади).

Міс Еббот дає настанови Джейн:

... *but if you become passionate and rude, Missis will send you away* [109, 13].

А якщо будете злою й нечемною, *пані* напевне вас вижене [107, 4]. Якщо ви поводитиметеся нечемно, *пані* просто вижене вас геть [108, 6]. У даному прикладі обидва перекладачі використовують адаптивний відповідник – *Missis* – *пані*.

Окремо зупинимося на особливостях звертання до статусно-нижчих та рівних осіб.

Ю. О. Попович зазначає, що звертання до статусно-нижчих осіб відтворюється в українській мові звертанням на «ти» чи «ви». Відтворення особового займенника *you* українською мовою викликає певні труднощі, оскільки вибір між «ти» і «Ви» обумовлений конкретними соціокультурними і психологічними факторами [62, 79]. Рівні за статусом особи вищого та середнього класу зверталися один до одного на «ви», а нижчого – залежно від віку та ієрархії серед слуг – на «ти» чи «ви».

У тексті роману «Джейн Ейр» бачимо, що нянька дітей місіс Рід та Джейн, Бессі Лі звертається до покоївки цього ж будинку міс Еббот на «Ви»:

*Міс Еббот, дайте-но мені **ваші** підв'язки, бо мої вона зразу ж розірве* [107, 10].

В оригіналі незрозуміло, чи то Бессі звертається на «ти», чи то на «Ви»:

*Miss Abbot, lend me **your** garters; she would break mine directly* [108, 14].

Ще один приклад:

*Тримай**те** її за руки, міс Еббот. Вона немов сказалася!* [108].

Форма дієслова вказує на те, що Бессі звертається до покоївки на «Ви». Гадаємо, вибір перекладача обумовлений думкою про те, що міс Еббот старша за Бессі Лі.

У перекладі українською нянька дітей місіс Рід звертається до 10-річної Джейн на «Ви». Це ілюструють наступні приклади:

*Ну, гляди**ть** же!* – сказала Бессі [107, 10].

***Вам** недобре, міс Ейр? – запитала Бесс*» [108, 15].

Лікар, який приїхав до будинку Рідів оглянути Джейн, звертається до дівчинки на «Ви»:

*А **ви**, я бачу, плакали, міс Джен Ейр* [107, 20].

Проте не всі звертаються до Джейн на «Ви». Джон, син тітки Джейн, звертається до Джейн на «ти»:

*Я бажаю, щоб **ти** підійшла до мене* [107, 7].

Переклад «ти» обумовлений рівним статусом та віком Джона та Джейн.

Місіс Рід так само, як і Джон, звертається на «ти» до Джейн:

*Мені гидко дивитись на **тебе*** [107, 15].

Отже, багато залежить від вміння перекладача відчутти тонкощі авторського задуму, адже невірне вживання цих ідіолектних мовних одиниць призводить до викривленого розуміння субординації між персонажами художнього твору.

Проаналізувавши та співставивши наведені приклади, можна дійти висновку, що найпоширенішими трансформаціями, що використовують перекладачі при перекладі культурно-маркованих одиниць, є транслітерація, транскрипція, генералізація, конкретизація значення слова, опущення, підбір контекстуальних та українських відповідників, модуляція.

Вважаємо, що для кращої передачі культурно-маркованих елементів слід використовувати комбіновані засоби перекладу, не обмежуючись одним прийомом, а поєднуючи два або три, наприклад, транскрипцію та описовий переклад, або ж давати пояснення або коментар до кожної одиниці перекладу.

2.3 Своєрідність та особливості перекладу культурно-маркованих поетонімів: топоніми та антропоніми

Власні імена слугують для особливого, індивідуального позначення предмета безвідносно до описуваної ситуації й без обов'язкових уточнюючих визначень. Власні імена виконують індивідуалізуючу функцію номінації.

Власні імена несуть у собі інформацію саме про конкретний предмет, про його властивості.

Топоніми та антропоніми зберігають відомості про духовну культуру людей, які його створили. При перекладі художнього твору перекладач має знайти оптимальні засоби для передачі такої інформації.

У процесі передачі засобами іншої мови власні назви переважною більшістю, як правило, транскрибуються, значно рідше перекладаються і менш за все транслітеруються [60, 398–401].

Почнемо з імені головної героїні роману. Ім'я *Джейн* (*Джен* у перекладі П. Соколовського) (*Jane*), згідно з однією з версій походить від чоловічого єврейського імені Іоанн, в перекладі означає «*милостивий Бог*». Ім'я було популярним ще у 16 столітті. У цей період ім'ям Джейн називали аристократок і дочок багатих людей.

Джейн – дівчина із стрижнем, але компромісним характером [2]. Ми маємо два варіанти, чому Ш. Бронте назвала головну героїню роману Джейн. По-перше, як було зазначено вище, ім'ям Джейн називали аристократок та дочок із заможних людей. На противагу цьому, у романі Джейн – бідна дівчинка, яку виховувала тітка, а потім і притулок. Таким чином, Ш. Бронте

навмисно дає аристократичне ім'я сироті, протиставляючи ім'я походженню Джей, прийом антитези.

Відповідно до нашої другої версії, пояснення можна знайти у рисах, притаманних дівчатам з ім'ям Джейн. Якщо Джейн – це вольова дівчина, із стрижнем, то цей опис повністю співпадає із характером героїні роману. Довгих вісім років у притулку зробили Джейн витривалою, стійкою, мужньою.

Ім'я няньки дітей міс Рід та Джейн, *Bessie (Bessie)*, є скороченням від Елізабет. Ім'я запозичене з Біблії, походить з давньоєврейської мови, означає «Бог – є досконалість», «Бог – моя клятва», «Богом клянусь» [97, 49]. У романі Бессі зображена доброю жінкою. Вона єдина, хто любила Джейн у будинку міс Рід. «*I believe I am fonder of you than of all the others*» – *Здається, я люблю вас більше, ніж будь-кого в цьому домі,* – говорить Бессі Джейн. Тому, вважаємо, що саме ім'я Бессі чудово передає внутрішній світ такої чуйною доброї жінки.

Міс Еббот (Miss Abbot) працює покоївкою у будинку міс Рід. Прізвище сходить до різних титулів, чинів і посад, носії яких у середньовічній Англії займалися безпосереднім обслуговуванням короля і членів королівської сім'ї. Саме цим і займається міс Еббот у романі «Джейн Ейр», тільки обслуговує вона не королівську родину, а звичайну заможну родину Рідів.

Елен Бернс (Гелен у перекладі У. Григораши) (Helen Burns) – із давньогрецької мови означає – «сонячна», «світла» [97, 102]. Серед рис її характеру – здатність залучити на свою сторону легко, невимушено; товариськість, сприйнятливість і легковірність. Про неї говорять як про розумну, щирю та сердечну дівчину. Саме такою і з'являється Елен на сторінках роману. Джейн одразу ж відчула симпатію до цієї світлої, доброї дівчинки.

Усі прагнення Елен спрямовані на возз'єднання з Богом, вона не дбає про своє земне життя, вона терпить страждання, сподіваючись на те, що зовсім скоро її біль закінчиться і почнеться «справжнє» життя в раю. «*I believe; I have faith: I am going to God*». – *Я вірю і сподіваюсь: я йду до Бога*».

В образі Елен Бернс ми бачимо старшу сестру Шарлотти Бронте – Марію Бронте, яка так само, як і Елен, померла внаслідок суворих умов проживання у духовній школі Кован-Брідж.

Micic Pìd (Mrs. Reed). Англійське й шотландське прізвище *Pìd* утворене від прізвиська. За однією з версій, воно походить від нижньонімецького слова *riet* – «болотиста місцевість», «низина». Отже, *Pìdom* могли називати людину, що жила в такій місцевості. Згідно з іншою версією, *Pìd* – це коротка форма імені, утвореного від слова *rīd* – «їхати, скакати». Відповідно до двох інших версій, прізвище *Pìd* походить від англійського «*reed*» – «очерет», «покривати очеретом, соломою». Можливо, іменування *Pìd* вказувало на професію родоначальника прізвища, який займався покрівлею будинків. Однак, крім уже зазначеного тлумачення слова «*reed*», у нього є ще одне значення – «сопілка». В цьому випадку прізвиськом *Pìd* могли наділити майстра гри на цьому музичному інструменті або ж ремісника, який майстерно їх вирізав.

Також основа прізвища могла походити й від англійського дієслова *read*, що означає *начитаний, освічений*. В такому випадку, ім'я *Pìd*, давалося грамотній людині, яка отримала гідну освіту [32].

Із розглянутих вище варіантів походження і значення прізвища *Pìd*, найбільш доречною стосовно героїні роману є, на наш погляд, версія щодо освіченої людини. Можемо припустити, що місіс *Pìd* мала гарну освіту та була добре начитаною особою.

Вчителька *міс Темпл (Miss Temple)* у Лоувудському притулку заміняє Джейн матір. *Temple* у перекладі з англійської означає *храм, церква*. Міс Темпл стає для юної Джейн наче храм, куди люди йдуть за допомогою чи порадою. Саме міс Темпл була взірцем для Джейн. З першого погляду вона викликала захват у дівчини. Міс Темпл завжди підбадьорювала своїх учениць словом і прикладом, закликаючи йти вперед, як «хоробрі солдати»: *...and encouraging us, by precept and example, to keep up our spirits, and march forward, as she said, «like stalwart soldiers*. Міс Темпл – людина, яка була необхідна Джейн,

позбавленій материнської любові. Саме тому Ш. Бронте обирає таке промовисте прізвище для директриси притулку.

Ім'я *Едвард (Edward)* походить від англосаксонського *Eadweard* – «страж багатства, достатку, щастя» [97, 75]. Як ми дізнаємося з роману, містер Рочестер був заможною людиною, який мав два величезних маєтки. Отже, він і є стражем майна, багатства та щастя, яке йому приносить Джейн.

Bertha (Bertha) – дружина містера Рочестера. Імя походить від давньо-германського *beraht* – «світлий» [97, 48]. Проте, у романі Берта зовсім не світла жінка, а божевільна, яка не відповідає за свої дії. Вважаємо, що вибір ім'я авторкою обумовлений антитезою, тобто протиставленням світлого імені нестямній жінці.

Прізвище Рочестер (Rochester) у перекладі з англійської означає «кам'яний форт» у значенні «той, кого оберігають, захищений» [32]. Припускаємо, що авторка дає прізвище із такою семантикою герою роману, бо Джейн стає для Едварда Рочестера справжнім «опікуном» після того, як у маєтку Торнфілд трапилася пожежа, і містер Рочестер втратив зір. Джейн доглядала за ним. Завдяки її турботі та любові зір трохи повернувся до нього. Герой містер Рочестер є алюзією Корсара Байрона. Містер Рочестер, як байронічний герой, так само розумний, але самотній, який не може знайти ладу із суспільством.

Прізвище священника притулку, *містера Брокльгерста (Mr. Brocklehurst)*, складається з двох компонентів – *brock* – борсук та *hurst* – бугор, пагорб, тобто *борсучий пагорб*. Містер Брокльгерст, навчаючи дівчат притулку смиренності та покірності, вбиваючи у них усі плотські бажання, не бачить страшених умов життя учениць. Він нічого не робить і тоді, коли почалася епідемія тифу. Отже, він наче живе у норі, як борсук, не помічаючи того жаху, що панував у стінах Ловуду.

Імя *Інграм (Ingram)* походить від древньоскандинавського слова *ing* – Інґ, бог родючості, *hrafn* – ворон, ворон Інґа, бога достатку. Прізвище *Блани*

(*Blanche*) походить від старофранцузького слова *blanche* – «*fair, white*» – білявий, гарний, чесний [97, 109]. Авторка роману змальовує нам Інгрем Бланш, якій містер Рочестер проявляв знаки уваги, красунею. *She was very showy, but she was not genuine: she had a fine person, many brilliant attainments; but her mind was poor, her heart barren by nature; ... tenderness and truth were not in her.* – Вона була справді дуже показна, однак їй бракувало природності, вона була й гарна, й освіту здобула блискучу, та розум мала убогий, а серце – черстве. ... ніжність і правдивість були їй чужі. Проте, із опису ми бачимо, що Інгрем була хоч і красунею, проте не знала «ні співчуття, ні жалості» (*she did not know the sensations of sympathy and pity*).

Місіс Фейрфакс (Феєрфакс у перекладі У. Григораши) (*Mrs. Fairfax*), економка Торнфілду. Прізвище походить від англійського *fair* – гарний, світлий, добрий, білявий. Можемо припустити, що так як пані була вже у віці, то й волосся вона мала світле (*fair*). З першого знайомства Джейн із місіс Феєрфакс старенька пані їй сподобалась. *An old neat woman sitting in the easy-chair.* – Сидить в старенькому кріслі, чиста акуратненька старенька. Поруч з місіс Феєрфакс Джейн бачила ідеал домашнього затишку, дбайливості, опіки і добродушності. Тобто, місіс Феєрфакс була доброю, світлою, чуйною людиною.

Ю. П. Чала зазначала, що топоніми є своєрідною мовною пам'яткою своєї епохи. Топонім зберігає відомості про духовну культуру людей, які його створили (слово, використане як основа назви; мотивування назви; зв'язок назви з культурно-історичним призначенням названого об'єкта) [80].

Почнемо аналіз із маєтку *Гейтсхед* (*Гейтсгед* у перекладі У. Григораши) (*Gateshead*), де Джейн жила разом із родиною тітки місіс Рід. Назва Гейтсхед складається з двох компонентів *gates* – ворота та *head* – голова. Гейтсхед – місто в графстві Тайн-енд-Уїр на північному сході Англії, на південному березі річки Тайн. Немає жодних припущень, чому Ш. Бронте саме у Гейтсхеді поселяє родину Рідів. Вважаємо, що за цієї назвою немає підтексту.

Ловудський притулок (Lowood Institution) – місце, де Джейн провела вісім років свого життя. У даному слові виокремлюється компонент *wood* – *ліс, дерево, гай*. Прототипом Ловуду слугував Кован-Брідж, школа для дітей священників, де навчалася Шарлота разом із двома сестрами. Назва притулку у романі є цілком вигаданою, тож вважаємо, що вона не несе у собі жодних прихованих конотацій.

Будинок містера Рочестера, *Торнфілд (Тернфілд у перекладі У. Григораши) (Thornfield)* складається з двох компонентів – *thorn* – *колюча рослина* та *field* – *поле*. Авторка роману сама ж пояснює значення топоніму Торнфілд – *...and where an array of mighty old thorn trees, strong, knotty, and broad as oaks, at once explained the etymology of the mansion's designation.* – *Вздовж огорожі вишукувались старі тернові дерева, крилаті, вузлуваті й могутні як дуби, і я одразу збагнула, чому маєток названо Торнфілд.* У перекладі перекладач навіть робить виноску «Назва Торнфілд походить від англ. thorn – терен та field – поле» [107, 95], тому назва є цілком зрозумілою для українського читача, вона зберігає образний компонент даного знаку.

Ферндін (Ферндин у перекладі У. Григораши) (Ferndean) – назва другого маєтку містера Рочестера. Слово походить від англійського *fern* – *папороть*, *dean* – *балка, долина*. Із опису маєтку видно, що територія біля Ферндіну справді схожа на якусь балку. *Even when within a very short distance of the manor-house, you could see nothing of it, so thick and dark grew the timber of the gloomy wood about it.* – *Навіть зблизька садиби не було видно, – такою густою, непроглядною стіною замуляли її похмурі дерева.* Ш. Бронте нічого не згадує про папороті *fern*, можемо лише припустити, що окрім дерев там росли ще й папороті влітку. Для українського читача підтекст щодо балки *dean* із густо засадженими деревами повністю нівелюється. Перекладачі зберігають інакомовне звучання топоніму Ферндін.

Проаналізувавши способи перекладу антропонімів та топонімів обох перекладачів, можемо зробити висновок, що перекладачі користувалися *транскрипцією*:

Jane – Джейн, Reed – Рід, Edward – Едвард, Bertha – Берта, Temple – Темпл, Rochester – Рочестер, Brocklehurst – Броклгерст, Ingram Blanch – Інгрем Бланш, Fairfax – Фейрфакс (П. Соколовський), Феєрфакс (У. Григораш), Ferndean – Ферндін (П. Соколовський), Ферндин (У. Григораш), Lowood – Ловуд, Gateshead – Гейтсхед (П. Соколовський), Гейтсгед (У. Григораш), Thornfield – Торнфілд (П. Соколовський), Тернфілд (У. Григораш);

транслітерацією:

Helen – Гелен (У. Григораш);

транскрипцією із елементами транслітерації:

Bessie – Бессі, Abbot – Еббот.

Вважаємо переклад власних назв за допомогою транскрипції та транслітерації не зовсім доречним, адже, транскрипція/транслітерація передає лише звукову/графічну форму слова, не пояснюючи його значення. Як наслідок, конотації, закладені автором у ці назви, повністю незрозумілі для українського читача, проте зберігається інакомовне звучання назв.

Ми не зустріли жодного прийому перекладу поетонімів. Це свідчить про те, що перекладачі вирішили зберегти культурний компонент мови джерела в перекладі, не втратити при цьому його оригінальний колорит.

Відмінність у перекладах П. Соколовського та У. Григораш полягає у тому, що, у зв'язку з тим, що переклад У. Григораш (2009) виконано пізніше, ніж переклад П. Соколовського (1971), перекладачка, по-перше, використовує літеру г, яка з'явилась в українському алфавіті лише у 1990 році, по-друге, У. Григораш передає англійську літеру *h* українською *г*.

Вважаємо, що для кращого розуміння українським читачем підтексту та конотацій, закладених у власні назви автором, перекладачі повинні давати

коментар, що містив би інформацію історичного та культурно-соціального характеру.

Висновки до розділу 2

Дослідивши та співставивши оригінальний варіант роману та два варіанти перекладу, ми встановили, що культурно-маркована лексика (КМЛ) є своєрідною й одночасно досить складною неоднозначною категорією лексичної системи будь-якої мови. Культурно-маркована лексика відображає культурну інформацію певного народу та його країни, цим визначається особлива роль цих одиниць у художньому творі.

Вибір тактик відтворення культурно-маркованих елементів залежить від таких чинників, як фонові знання перекладача та його вміння розпізнавати в тексті й тлумачити невербальну інформацію у контексті всього твору.

Під культурно-маркованими елементами ми розуміли побутові реалії вікторіанської Англії та поетоніми (антропоніми і топоніми) роману «Джейн Ейр». Способами перекладу побутових реалій є: калькування, підбір українського відповідника, контекстуального відповідника, генералізація, конкретизація, транскрипція та транслітерація, опущення, додавання, модуляція.

Вважаємо, що для кращої передачі культурно-маркованих елементів слід використовувати комбіновані способи перекладу, не обмежуючись одним прийомом, а поєднуючи два або три, наприклад, транскрипцію та описовий переклад, або ж давати пояснення чи коментар до кожної одиниці перекладу.

Проаналізувавши способи перекладу антропонімів та топонімів обох перекладачів, можемо зробити висновок, що перекладачі користувалися засобами транскрипції, транслітерації та транскрипції з елементами транслітерації.

Перекладачі послуговувалися прийомом транскрибування з метою збереження культурного компоненту мови джерела у перекладі без втрати його оригінального колориту.

Відмінність у перекладах П. Соколовського та У. Григораш полягає у тому, що, у зв'язку з тим, що переклад У. Григораш (2009) виконано пізніше, ніж переклад П. Соколовського (1971), перекладачка, по-перше, використовує літеру г, яка з'явилась в українському алфавіті лише у 1990 році, по-друге, У. Григораш передає англійську літеру h українською г.

ВИСНОВКИ

Мова як засіб спілкування і засіб вираження думок відбиває культуру, створену людиною. Культура – це сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

Мова і культура тісно взаємопов'язані і не можуть існувати один без одного. Мова є складовою частиною культури та її знаряддям; мова – це дійсність нашого духу, обличчя культури; вона відображає специфічні риси національної ментальності.

Лінгвокультурологія, як особлива наука досліджує прояви культури народу, які відбилися і закріпилися у мові. Тому основними поняттями лінгвокультурології є картина світу, концепт, мовна особистість, культурно (національно)-маркована лексика, фразеологічні одиниці.

Аналіз культурно-маркованих одиниць на позначення побуту та культурно-маркованих поет онімів, здійснений на основі роману «Джейн Ейр» (Jane Eyre, 1847) Ш. Бронте та двох його перекладах українською мовою, показав, що культурно-маркована лексика (КМЛ) є дуже своєрідною і разом з тим досить складною й неоднозначною категорією лексичної системи будь-якої мови. Вона відображає культурну інформацію певного народу та його країни, цим визначається особлива роль цих одиниць у художньому творі.

Вибір засобів передачі культурно-маркованих одиниць залежить багато і від таких чинників, як фонові знання перекладача та вміння розпізнавати й тлумачити підтекст всього твору, часу, коли переклад було виконано, тощо.

Під культурно-маркованими елементами ми розуміли побутові реалії вікторіанської Англії та поетоніми (антропоніми і топоніми) роману «Джейн Ейр». Було зроблено розподіл побутових реалій відповідно до класифікації С. Влахова й С. Флоріна, а саме: одяг, транспортні засоби, житло, їжа, одиниці міри, звертання. З'ясували, що способами перекладу побутових культурно-маркованих одиниць є: пошук українського відповідника (41 %),

контекстуального відповідника (12 %), генералізація (8 %), конкретизація (9 %), калькування (7 %), транскрипція (10 %), транслітерація (3 %), транскрипція з елементами транслітерації (2 %), опущення (3 %), додавання (1 %), модуляція (4 %) (див. додатки).

Вважаємо, що для кращої передачі культурно-маркованих елементів слід використовувати комбіновані засоби перекладу, не обмежуючись одним прийомом, а поєднуючи два або три, наприклад, транскрипцію та описовий переклад, або ж давати пояснення або коментар до кожної одиниці перекладу.

Серед засобів перекладу антропонімів та топонімів є транскрипція, транслітерація та транскрипція з елементами транслітерації.

Вважаємо переклад власних назв за допомогою транскрипції та транслітерації не зовсім доречним, адже, транскрипція/транслітерація передає лише звукову/графічну форму слова, не пояснюючи його значення. Як наслідок, конотації, закладені автором у ці назви, повністю незрозумілі для українського читача, проте зберігається культурний компонент мови джерела без втрати його оригінального колориту.

Проаналізувавши два переклади роману «Джейн Ейр», можемо зробити висновок, що обидва перекладачі вдало підбирають адаптовані українські відповідники. Відмінність у перекладах полягає лише у суто фонетичних відмінностях перекладу, а саме У. Григораш по-перше, використовує літеру г (Гейтсгед), по-друге, перекладачка передає англійську літеру h українською г (Helen – Гелен, Brocklehurst – Броклгерст), у той час як у П. Соколовського знаходимо передачу англійської літери h українською літерою х та відсутність літери г.

Отже, лінгвокультурологічний аспект перекладу є ваговою частиною перекладу, бо комунікація між представниками різних народів неможлива без знань іншої лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова И. Е. Культурно-маркированная лексика в англоязычных произведениях : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02.04 / Аверьянова Ирина Евгеньевна. – Днепропетровск, 1984. – 206 с.
2. Автономова Н. С. Перевод – это пересечение границ [Электронный ресурс] / Н. С. Автономова // Русский журнал. — 1998. — № 2. — С. 6–7. — Режим доступа: <http://ukrbukva.net/print:page,1,70395-Perevodcheskaya-etika.html>
3. Алейнова О. О. переклад колірної лексики в художньому тексті (на матеріалі творів англійської писменниці Мюріел Спарк) : [англо-російський переклад] / О. О. Алейнова // Держава та регіони. Гуманітарні науки. Ун-т «Запорізький ін.- т державного та муніципального управління». – 2007. – 1. – С.50–53.
4. Алефиренко Н. Ф. Язык – сознание – культура : проблемы взаимодействия / Н. Ф. Алефиренко // Доклады III Межд. науч. конф. «Язык и культура». – М. : УИМО, 1994. – С. 3–15.
5. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2014. – 224 с.
6. Амичба Д. П. Лингвокультурологическое выражение смысла и значения «общечеловеческого» в ментальных образах абхазов, русских, украинцев (на материале фразеологии) : Монография / Д. П. Амичба. – Д. : Изд-во ДНУ, 2012. – 288 с.
7. Аналіз особливостей перекладу англійського інфінітива українською мовою (на прикладі роману Ш. Бронте «Джейн Ейр») / Є. Й. Тернієвська // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016 : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (Братислава, 15–18 березня 2016 р.). – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. – С. 137–138.

8. Апресян Ю. Д. Избранные труды. – Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 767 с.
9. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
10. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. д.ф.н., проф. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
11. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996. – 104 с.
12. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
13. Брагина Н. Г. Фрагмент лингвокультурологического лексикона (базовые понятия) / Н. Г. Брагина // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С.131–138.
14. Бугулов И. Н. Особенности передачи слов-реалий в переводах англоязычной литературы развивающихся стран / И. Н. Бугулов // Теория и практика перевода. – К., 1985. – вып.12. – С. 106–109.
15. Бурбак О. Ф. Сутність та функції національно-культурного компонента лексичного значення реалій / О. Ф. Бурбак // Мовознавство. – 1986. – №4. С. 56-59.
16. Введенская Т. Ю. Введение в теорию и практику перевода/ А.Я. Алексеев, Я.В. Бойко, Т.Ю. Введенская, Т.Н. Высоцкая, Л.В. Фомина. – Днепро : НГУ, 2017, – 190 с.
17. Вежбицкая А. К. Семантические универсалии и описание языка / А. К. Вежбицкая. / Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. –М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 263-305.

18. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269с.
19. Викторианский стиль в архитектуре: особенности, архитектурные шедевры. Викторианская эпоха. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fb.ru/article/280869/viktorianskiy-stil-v-arhitekture-osobennosti-arhitekturnyie-shedevryi-viktorianskaya-epoha>
20. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
21. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин; [под ред. Вл. Россельса]. – М. : Международные отношения, 1980. – 352с.
22. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол.науки. – 2001. – №1. – С.64–72.
23. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев – М. : РУДН, 1997. – 352с.
24. Голота М. В. Особливості репрезентації емоційного стану головної героїні в романі Ш. Бронте «Джейн Ейр» та його українських перекладах / М. В. Голота // Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_1/268_274.pdf
25. Гриценко Т.Б. Навчальний посібник / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
26. Гришкова Н. В. Концепт як мовно-культурний феномен / Н. В. Гришкова // Наукові записки НаУОА. Серія: Філологічна. – Острог. : Вид-во НаУОА, 2009. – Вип. 11. – С.188.

27. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі: дис. д-ра філол. наук : 10. 02. 16 / Гудманян Артур Грантович. – Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1999. – 446 с.
28. Гумбольдт В. О мышлении и речи / В. фон Гумбольдт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rumagic.com/ru_zar/sci_psychology/gumboldt/0/j65.html
29. Гухман М. М. Литературный язык и культура / М. М. Гухман // Вопр. языкознания. – 1991. – № 5. – С.115-126.
30. Ж. В. Краснобаєва-Чорна Термінополе КОНЦЕПТ / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–79.
31. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
32. Значение фамилий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufolog.ru/names/>
33. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
34. История парика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pariki.ru/articles/article_29.shtml
35. Карабан В. І. переклад слів-реалій, назв власних імен, іншомовних слів та перекладі аббревіатур, ініціалів імен і умовних позначень у перекладі з англ. мови на українську / В. І. Карабан // Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця, 2002. – С. 421–455.
36. Карасик В. И. Языковая личность: культурные концепты / В. И. Карасик // Сб. нау. тр. / ВГПУ, ПМПУ. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – 259 с
37. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Прогресс, 2002. – 330 с.

38. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
39. Караулов Ю. Н. Четыре кита современной лингвистики или о предпосылках включения языковой личности в объект науки о языке (от содержания науки к ее истории) / Ю. Н. Караулов // Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке : сб. научных трудов. – М., 1986. – С. 33–52.
40. Кацавець Р. С. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України : правові, етичні, логічні та мовні аспекти / Р. С. Кацавець. – К. : ЦУЛ, 2014. – 150 с.
41. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
42. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
43. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Космеда Т. А. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
44. Кошарная С. А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С. А. Кошарная. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2002. – 288 с.
45. Кравченко А. И. Культурология: учеб. пос. для вузов. – 3-е изд. / А. И. Кравченко – М. : Академический проект, 2001. – 496 с.
46. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. — 284 с.
47. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие. — 2-е изд., испр. и доп. / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 216 с.
48. Латышев Л. К. Технология перевода: учебное пособие / Л. К. Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 280 с.

49. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. – М. : Наука, 1985. – 399с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://epistemology_of_science.academic.ru/776/Структурная_антропология
50. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
51. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [под общ. ред. д.ф.н., проф. В. П. Нерознака] – М. : Academia, 1997. С. 280–287.
52. Лотман Ю. М. Текст и функция / Ю. М. Лотман // Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб. : Академический проект, 2002. – 544 с.
53. Лучинина Е. Н. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Е. Н. Лучинина // Критика и семиотика. Тверской государственный университет. – 2004. – Вып. 7. – С. 238–243.
54. Мазаел Одай М. Интеллектуальные качества человека в зеркале русской фразеологии : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 01 / Мазаел Одай М. – Воронеж, 2014. – 150 с.
55. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
56. Меркиш Н. Е. Семантизация культурно-маркированной лексики на продвинутом этапе обучения (на материале обучения студентов немецкому языку как второму иностранному) : дис. ... канд. пед. наук : 13. 00. 02 / Меркиш Наталья Евгеньевна. – М., 1998. – 216 с.
57. Назаркевич Х. Я. Основи перекладознавства в 2 ч. Теретичний курс : навчальний посібник / Х. Я. Назаркевич. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка : Львів, – Ч.1– 2010. – 298 с.
58. Опарина Е. О. Язык и культура / Е. О. Опарина – М. : ИНИОН, 1999. – 109 с.

59. Особливості перекладу власних назв у романі Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» // Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIV міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, м. Київ, 23 квітня 2014 р., Національний авіаційний університет / редкол. М. С. Кулик [та ін.]. — К. : НАУ, 2014. — С. 25.
60. Паламарчук О. Л. Вопросы перевода ономастической лексики в славянских языках // Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст. – К., 1982. – С. 398–401.
61. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж, ун-та, 2000. – 30 с.
62. Попович Ю. О. Відтворення маркерів соціального статусу літературного персонажа в перекладі (на матеріалі українських перекладів британських художніх творів ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 16 / Ю. О. Попович. – К., 2017. – 242 с.
63. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
64. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
65. Рокіцький І. О. Особливості передачі еквівалентності англійських ідіом в перекладі на українську мову на прикладі роману британської письменниці Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» [Текст] / І. О. Рокіцький // Освіта, наука та виробництво: розвиток і перспективи : матеріали I Всеукраїнської науково-методичної конференції, м. Шостка, 21 квітня 2016 р. - Суми : СумДУ, 2016. – С. 78-79.
66. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. К. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

67. Русанівський В. М. Культура української мови / В. М. Русанівський. – К. : «Либідь», 1999. – 300 с.
68. Русский язык : Энциклопедия / [под. ред. Ю. Н. Караулова] – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. — 704 с.
69. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
70. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. : Прогресс, 1993. – 650 с.
71. Сидоренко С. І. Відтворення інтертекстуальності роману Ш. Бронте «Джен Ейр» в українському перекладі / С. І. Сидоренко. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/9816/1/Відтворення%20інтертекстуальності%20в%20українському%20перекладі.pdf>
72. Соколов Л. Н. О переводе образа образом / Л. Н. Соколов. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 27.
73. Стернин И. А. Коммуникативное и когнитивное сознание / И. А. Стернин // С любовью к языку. – Москва-Воронеж, 2002. – С. 44-51.
74. Сулейменова Э. Д. Понятие смысла в современной лингвистике / Э. Д. Сулейменова. – Алма-Ата : Мектеп, 1989. – 160 с.
75. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
76. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб.пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo. Издание, 2000. – 624 с.
77. Урысон Е. В. Языковая картина мира и лексические заимствования / Е. В. Урысон // Вопросы языкознания. – 1999. – №6. – С. 81.

78. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак-тов иностр. языков: учеб. пособие. – 5-е изд. / А. В. Федоров. – СПб филологический факультет СПбГУ; М. : ООО Издательский Дом Филология Три, 2002. – 416 с.
79. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип / Р. М. Фрумкина / / Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. – М. : ИНИОН, 1992. – 324 с.
80. Чала Ю. П. Переклад культурно-маркованих поетонімів: соціо-семантичний підхід / Ю. П. Чала // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Науковий журнал. – Житомир: ред.-видавн.відділ Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка, 2005. – Вип. 23. – С.215-217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2560/>
81. Чала Ю. П. Культурно марковані поетоніми: топоніми та антропоніми в оригіналах та перекладах / Юлія Петрівна Чала. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chala.kiev.ua/культурно-марковані/>
82. Черданцева Т.З. Идиоматика и культура (Постановка вопроса) / Т. З. Черданцева // Вопросы языкознания. – М., 1996. – № 1. – С. 58–70.
83. Яшина М. Г. Анализ и семантизация культурно-маркированной лексики (на материале итальянского языка) : автореф. дис. на получ. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 05 «Романские языки» / М. Г. Яшина. – М., 2009. – 20 с.
84. Dummett M. Frege: Philosophy of Language / 2nd ed. / M. Frege Dummet. – London: Duckworth, 1981. – 238 p.
85. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. / Mark Johnson. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.

86. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind. / George Lakoff. – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. – 750 p.
87. Langacker R. W. Grammar and conceptualization. / Ronald W. Langacker. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 30–53.
88. Peacocke Ch. Proper names, reference, and rigid designation. – In: «Meaning, Reference, and Necessity» / Christopher Peacocke. – Cambridge, 1975. – 251 p.
89. Ponomarova A. Linguo-cultural peculiarities of “Jane Eyre” / A. Ponomarova // Європейські мови – 2019: інновації та розвиток: за матеріалами 17-ї міжнародної студентської конференції. Збірник наук.студ. робіт. – Електронне видання. – Дніпро, 2019. – С.44-45.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

90. Академічний тлумачний електронний словник української мови в 11 томах [уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970-80рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk/>
91. Академик. Словари и энциклопедии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://set_expressions_en.ru.academic.ru/1952/Welsh_rabbit
92. Короткий енциклопедичний словник з культури [автор-уклад. М. М. Корінний, В. Ф. Шевченко]. — К. : Україна, 2003. – 383 с.
93. Кубрякова О. С. / Короткий словник когнітивних термінів / О. С. Кубрякова. – М. : МГУ, 1996. – 243 с.
94. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 4-е изд. – М. : Русский язык, 1984. – 944 с.
95. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 439 с.

96. Мюллер В. Англо-русский словарь / В. Мюллер . – М. : Эксмо, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.slovarus.info/eng_m.php
97. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен: 4000 имен / А. И. Рыбакин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский Язык, 1989. – 112 с.
98. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76
99. Толковый словарь Ожегова : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ozhegov.org/>
100. УСЕ (універсальний словник енциклопедія) [автор-уклад. М. Попович] Львів: ТЕКА, 2006. – 1432с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovopedia.org.ua/29/53402/14239.html>
101. Apperson G. L. The Wordsworth Dictionary of Proverbs / George Latimer Apperson. – Ware : Wordsworth Editions, 1993. – 721 p.
102. Merriam Webster's Dictionary Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/language>
103. Online Cambridge Dictionary. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/culture>
104. Online Oxford learner's dictionary / C. Soanes and A. Stevenson : Oxford University Press, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://en.oxforddictionaries.com/>
105. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / Chris Baldick. : N. Y. : Oxford University Press, 2001. – 280 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://msdarlingsenglish.weebly.com/uploads/1/4/8/8/14880058/oxford_dictionary_of_literary_terms.pdf
106. The free dictionary. Idioms and phrases [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://idioms.thefreedictionary.com/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

107. Бронте Ш. Джен Ейр / Шарлотта Бронте; перекл. з англ. П. Соколовський. – К. : Основи, 1987. – 459 с.
108. Бронте Ш. Джейн Ейр : Роман / Шарлотта Бронте; перекл. з англ. Уляни Григораш. – К. : КМ Publishing, 2009. – 528 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[file:///C:/Users/EA6A~1/AppData/Local/Temp/Rar\\$DIa0.870/Dzhein_Eir_in_per.fb2](file:///C:/Users/EA6A~1/AppData/Local/Temp/Rar$DIa0.870/Dzhein_Eir_in_per.fb2)
109. Bronte Ch. Jane Eyre / Charlotte Bronte. – N. Y. : Penguin Group, 1982. – 462 p.

Додаток А

Ідентичні засоби перекладу культурно-маркованих побутових одиниць в перекладах роману Ш. Бронте «Джейн Ейр»

Одиниця мови джерела	Одиниця мови перекладу (переклад П. Соколовського)	Одиниця мови перекладу (переклад У. Григораш)
Український відповідник = одиничний відповідник		
bonnet	капорець	очіпок
	капельюшок	капельюшок
	капельюх	капельюх
lilac gingham	фіалкова сукня	бузкова сукня
a dressing-gown	халат	халат
waistcoat	камізелька	жилет
muff	муфта	муфта
country-made shoes	неоковирні черевики	прості черевики
coach	диліжанс	карета
guard	кондуктор	кондуктор
coachman	кучер	кучер
crimson cloth	кармазинова тканина	багряне сукно
mouldings	ліпнина	ліпнина
couches	канапи	диванчики
tart	пиріг	пиріг
missis	пані	пані
Конкретизація		
hat	брить	брить
chairs	крісла	крісла
fireside	камін	коминок
Генералізація		
mansion	будинок	будинок
bohemian glass	кришталеві вази	кришталеві вази
Welsh rabbit	грінки із сиром	грінки із сиром
mince-pies	пироги	пироги
Модуляція		
to change my frock	переодягатися	переодягатися
Parian mantelpiece	пароський мармур	пароський мармур
Опущення		
a spurred heel	остроги	остроги
Контекстуальний (оказіональний) відповідник		
vehicle	екіпаж	екіпаж
backboards	лінійка	лінійка
rubbing	різьба	різьба/різьблення

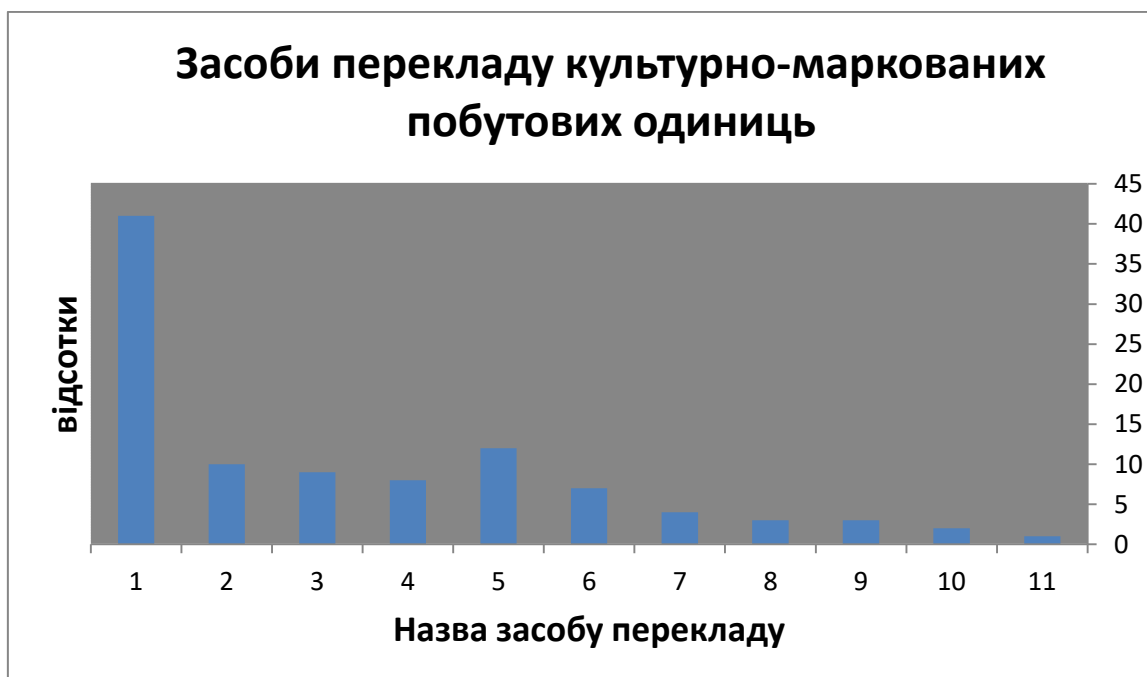
Продовження додатка А

mattresses	перини	перини
glass	вази	вази
footstool	ослінчик	ослінчик
Калькування		
massive pillars	масивні колони	масивні стовпчики
footstool	підставка під ноги	стілець під ноги
lady with powdered hair	дама з напудреним волоссям	дама з напудреним волоссям
Транскрипції		
boudoir	будуар	будуар
sir	сер	сер
miss	міс	міс
gentlemen	джентльмен	джентльмен
ottomans	отоманки	отоманки
Транслітерація з елементами транскрипції		
festoon	фестон	фестон
cameo	камея	камея

Додаток Б

Відмінні засоби перекладу культурно-маркованих побутових одиниць в перекладах роману Ш. Бронте «Джейн Ейр»

Одиниця мови джерела	Одиниця мови перекладу (переклад П.Соколо-вського)	Засіб перекладу	Одиниця мови перекладу (переклад У. Григораш)	Засіб перекладу
blinds	завіса	генералізація	штори	укр. відповідник
drapery	портъери	укр. відповід.	згортки драпрі	додавання
cuirass	кіраса	транскрипція	лати	укр. відповідник
sofa	канапа	укр. відповід.	софа	транслітерація
dozen	десять разів	*хибний друг перекладача	дюжина	укр. відповідник
madam	добродійка	укр. відповід.	мадам	транслітерація
ma'am	пані, панно	укр. відповід.	мем	транскрипція
ladies	дами	укр. відповід.	леді	транскрипція
clock	настінний годинник	укр. відповід.	годинник	прямий еквівалент
seed-cake	кекс з кмином	конкретизація	пиріг з кмином	укр. відповідник
christmas cakes	різдвяне печиво	конкретизація	різдвяні солодощі	генералізація
carriage	каре́та	конкретизація	екіпаж	укр. відповідник
marseilles counterpane	—	—	пікейне	контекст. відповід-ник
tabernacle	—	—	церковна рака	контекст. відповід-ник
case	футляр	укр. відповід.	оправа	контекст. відповід-ник
grey beaver hats	сірі касто-рові капелюшки	контекстуальний відповідник	боброві капелюшки	калькування
walls	стіни	прямий еквівалент	шпалери	контекстуальний відповідник
mirrors	люстри	контекстуальний відповід.	дзеркала	прямий еквівалент

№	Засіб перекладу	%
1	Український відповідник	41
2	Транскрипція	10
3	Конкретизація	9
4	Генералізація	8
5	Контекстуальний відповідник	12
6	Калькування	7
7	Модуляція	4
8	Транслітерація	3
9	Опущення	3
10	Транслітерація з елементами транскрипції	2
11	Додавання	1

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка: 93 с., 3 додатка, 109 джерел.

Об'єкт дослідження: переклад культурно-маркованої лексики роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» українською мовою, виконаний Петром Соколовським (1971) та Уляною Григораш (2009).

Предмет дослідження: особливості перекладу культурно-маркованих одиниць роману «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте.

Мета дипломної роботи: проаналізувати особливості перекладу англійських культурно-маркованих елементів роману «Джейн Ейр» українською мовою.

Методи дослідження представлені пошуковим аналізом літератури вітчизняних та іноземних дослідників, аналізом та синтезом, описовим та порівняльним методами. У **вступі** охарактеризований стан проблеми, конкретизовані завдання на дипломну роботу.

У **теоретичній частині** здійснено літературний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел щодо лінгвокультурологічного аспекту, визначено поняття мови та культури, проаналізовано зв'язок культури й мови; виокремлено основні поняття лінгвокультурології.

У **практичній частині** виокремлено основні групи побутової культурно-маркованої лексики (КМЛ), проаналізовано особливості перекладу КМЛ роману українською мовою, виконано порівняння двох перекладів роману українською мовою.

Теоретична новизна роботи полягає у дослідженні особливостей перекладу культурно-маркованлі лексики українською мовою, доведення важливості врахування лінгвокультурологічного аспекту при перекладі.

Практичне значення дослідження полягає у використанні результатів для покращенні навичок аналізу адекватного перекладу, що розвиває вміння передбачати та отримувати еквівалентний результат перекладу; в практиці

викладання дисциплін, пов'язаних з теорією перекладу; для підготовки доповідей для студентських науково-практичних конференцій.

Ключові слова: МОВА, КУЛЬТУРА, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ, РЕАЛІЯ, КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНІ ЕЛЕМЕНТИ.

SUMMARY

Diploma paper: 93 p., 3 appendixes, 109 sources.

The **object** of the research is culture-specific lexis (CSL) of a novel “Jane Eyre” and its Ukrainian translations by P. Sokolovskyi and Ulana Hryhorash.

The **subject** of the research is peculiarities of the English CSL translation into Ukrainian.

The **purpose** of the research is to analyze the English culture-specific elements of the novel “Jane Eyre” in the Ukrainian translations.

Methods of the research are represented by literary analysis; analysis and synthesis, descriptive and comparative methods.

The **foreword** describes the state of the problem, the tasks which are to be executed to achieve the purpose of the research.

The **theoretical part** shows the literary analysis of domestic and foreign sources considering the problem of the linguocultural aspect; the concept of language and culture is defined, the relationship between culture and language is analyzed; the basic aspects of linguocultural studies are distinguished.

The **practical section** represents the main groups of household cultural-marked vocabulary (KML); peculiarities of the translation of the KML novel into Ukrainian are analysed; two translations of the novel into the national language are compared.

The **scientific novelty** of the diploma consists in the contribution to the research in the field of the lingua-cultural aspect; the exploration of linguo-cultural aspect importance as the best way to achieve equivalent translation on all content levels.

The **practical value** of the present research resides in the fact that the obtained results may be useful in the analysis of adequate translation, which develops a skill of foreseeing and achieving the highest level of equivalence in translation; in teaching subjects, connected with the theory of translation; in reports for the student’s scientific conferences.

Key words: LANGUAGE, CULTURE, LINGUO-CULTURAL PACULIARITIES, REALIA, CULTURE0SPECIFIC LEXIS.